

אוניברסיטת תל-אביב
הפקולטה למדעי החברה
החוג למדע המדינה

הפתעה במדע המדינה
דואלקטיקה בין דיסיפלינות
כאמצעי הסברה

עבודת גמר לתואר
מוסמך למדעי החברה - מ.א.
באוניברסיטת תל אביב

מאת עמית גורביץ'

העבודה הוכנה בהנחיית ד"ר אייל חוברס
קורא נוסף פרופ' גדעון דורון

דצמבר 2000

מבוא

עמ' 3

עמ' 10

פרק 1: הסבר (התנגשות) וניבוי (הפתעה)

א. ההסבר

עמ' 10

1. בעיותיו

עמ' 13

2. סקירת פתרונות לבעיות ההסבר

עמ' 13
עמ' 14
עמ' 15
עמ' 16

הסבר מערכתי
הסבר ניו-אמפיריציסטי
הסבר הוליסטי
הסבר באמצעות פוליטיקה השוואתית

ב. הניבוי

עמ' 20

1. בעיותיו

עמ' 23
עמ' 24
עמ' 25
עמ' 26
עמ' 26
עמ' 26
עמ' 27
עמ' 27
עמ' 28

קשיים סיבתיים
קשיים הסתברותיים
קשיי חוסר רציונאליות
קשיי הכללת המשתנים
קשיי תקפות
רפלקסיביות
שאלת העיתוי
הדרישה לפורמליות מדעית
בעיה של מוסר

עמ' 28

2. סקירת פתרונות לבעיות הניבוי

עמ' 31

ג. ההסבר והניבוי : זה מול זה

עמ' 34
עמ' 34
עמ' 35
עמ' 35

יחס של כמותיות/מדעיות
יחס של איכותיות/עליונות
יחס של סיבתיים
יחס של התנגשות

פרק 2: הפתעה כהתנגשות

עמ' 36

א. ההתנגשות

עמ' 43

ב. גבולות הדיסיפלינה

עמ' 46

ג. ההתקדמות הפנימית בתוך הדיסיפלינה החברתית

עמ' 48

ד. דוגמאות להתנגשות במדע המדינה

עמ' 49

התנגשות טכנולוגית

עמ' 52

התנגשות חברתית

עמ' 55

התנגשות כלכלית

עמ' 58

התנגשות פסיכולוגית

עמ' 59

ה. מסקנה

עמ' 60

סיכום

עמ' 66

ביבילוגרפיה

חובתי הנעימה להודות לבני משפחתי - אמיר, רעיה, נטע וכן וכן ציפורה ונתי,
על העזרה המורלית; לחברי הטובים, ובעיקר לנילי, יוחאי וירון.

ד"ר אייל חוברס האמין ברעיון עוד לפני שקרם עור וגירים; פרופ' גדעון דורון
כיוון ברגישות ותבונה ותרם מידעו הרב; והשופט משה טלגם, סגן נשיא בית
המשפט המחוזי בתל-אביב, הובילני במקביל וללא התנגשות לדיסיפלינה
האחרת, המשפטית.

להם ולטובים באנשים שפגשתי במהלך הדרך נתונה תודתי.

עבודה זו דנה בהפתעות במדע המדינה ובחוסר יכולתנו לנבא כקושי אינהרנטי של התחום עצמו. הטענה המוצגת היא כי בשל האופן בו 'בנוי' מדע המדינה ביחס לדיסיפלינות אחרות במדעי החברה בפרט ובין יתר תחומי הידע בכלל; בשל תכניו המסויימים של מדע המדינה והגדרתם ה"פתוחה" של מושגי היסוד שלו ('פוליטיקה', 'כח', 'הקצאת משאבים', 'מפלגה', 'קבוצת אינטרס' ועוד) - בשל כך לא יתכן, בהכרח, ניבוי מוצלח במדע המדינה, אשר יוכל לספק תשובה לאחת משלוש השאלות המרכיבות את ה'ניבוי המושלם' במדעי החברה (מה יקרה, מתי ואיך)¹. טענתי היא כי ההפתעות המרכזיות שחוקרי התחום נתקלו בהם בעשורים האחרונים - מלחמת העולם השנייה, קריסת ברית המועצות, הדמוקרטיזציה, המשבר האיטלי ב-1997 - היו בלתי נמנעות במובן שהתרחשותם כלל לא היתה יכולה להיות ניצפת. הסיבה לכך, מעבר לקשיי הניבוי וההסבר עצמם עליהם אעמוד בחלק הראשון של עבודתי, קשורה במיבנהו ה"ספוגי" של מדע המדינה כקולט את תכניו ואת מושגיו מדיספלינות אחרות.

אולם בתוך הויתור על היומרה הניבואית שישתמע מעבודה זו, מוצע לכרוך את אותו כישלון ניבואי לשיפור המערכות ההסבריות. לשם כך יפותח בעבודה זו רעיון ההתקדמות הדיאלקטית של מדע המדינה ביחס לתחומים אחרים. לאמור, ההסבר במדע המדינה מתאפשר אגב יחסים דיאלקטיים בין הדיספלינות השונות. לשם חידוד הרעיון, דיאלקטיקה זו תכונה לעיל בשם "התנגשות"; אראה כיצד ההפתעות שמניתי ניתנים להסבר באמצעות דיספלינות אחרות, במהלך וכפועל יוצא של התנגשותם של דיספלינות חיצוניות אלו במדע המדינה. אסביר מדוע ההסבר החיצוני למדע המדינה הוא הראוי והמועדף. אראה כיצד 'התנגשות' זו היא שגרמה בכל פעם לשבר בחיזוי, בדמות ההפתעה, אך היא גם זו שמסבירה אותו; זאת היות שההפתעה, הכשל הניבואי, מוסברת בכל המקרים האלו באמצעות דיספלינה אחרת: הדיספלינה המתנגשת תהיה ההסבר להפתעה בדיספלינת מדע המדינה, שבה התנגשו. ההתנגשות ההפתעית בין הדיספלינות מתבטאת כאמור בהתרחשותה של הפתעה למדעני המדינה, ובתוך כך את ההסבר להפתעה זו מכוונת אותה 'התנגשות' לחפש

¹ Doran, 1999, p.12

בדיספלינה חיצונית למדע המדינה, מתחום מדעי החברה, הרוח או המדעים המדוייקים. הטיעון שלי הוא כי "הדיספלינה המתערבת", היא שגורמת להפתעה ואף מסבירה אותה, והיא בוקעת בעת נקודת ההתנגשות בין דיספלינות. או-אז היא מייבאת למדע המדינה את אותה דיספלינה מתנגשת אחרת, והיא אף שמסבירה את ההפתעה שנוצרה במדע המדינה.

התנגשות יכולה להיות מסוגים שונים: התנגשות פסיכולוגית, כלומר התנגשות של הסבר אישיותי שגרם להתרחשות הפתעה פוליטית; התנגשות חברתית, כלומר של התנגשות מתחום הידע הסוציולוגי; התנגשות כלכלית ואף התנגשות טכנולוגית. אלו יפורטו בחלק השני. איפיונו הפאסיבי הזה של מדע המדינה, כתחום שמוסבר שלא מתוך עצמו, יעלה בסיכום העבודה את השאלה מה כולל מדע המדינה בצורתו הטהורה (אם צורה כזו בכלל קיימת), או שמא הגדרתו של התחום היא הגדרה שיורית, אם, בניגוד לתחומים אחרים שיוזכרו (ובעיקר הכלכלה והפסיכולוגיה), אין הוא יכול להסביר את הפתעותיו מתוך עצמו.

העבודה נחלקת לשני חלקים מיבניים ורעיוניים, הקשורים זה בזה: בפרק הראשון, יאופיינו בה מערכות הסבריות ומערכות ניבואיות. בעוד המערכות ההסבריות נועדו לספק אינפורמציה מעשית (הדיון האפיסטמולוגי נותק מעבודה זו) על ארועים שקרו, על מנת להבין אותם, המערכות הניבואיות נעדרות במהותן את יכולת ההבנה ונועדו לאמוד את סיכויי התרחשותו של אירוע מסויים בעתיד. בבסיס המערכת ההסברית עומדים בעיקר קשיים פסיכולוגיים, תרבותיים, סיבתיים, קשיי מהיימנות והטיות דדוקטיביות עליהם אעמוד. בבסיס המערכת הניבואית עומדים קשיי תוקף, הסתברות, הקשה ואחרים.

עם זאת, שתי המערכות - ההסבר והניבוי - קשורות ביניהן באופנים מורכבים; בקצה האחד נמצאות ההנחות הפוזיטיביסטיות, בדבר זהות מוחלטת בין ההסבר לבין הניבוי, כאשר כל שמבדיל ביניהן הוא מימד הזמן: ההסבר היא הנקודה המוקדמת יותר בזמן של האירוע הניבואי. ניבוי בקטגוריה זו נראה לניבוי לינארי². בקצה השני של הציר מצוייה התפיסה כי בין ההסבר לבין הניבוי אין כל קשר ('ניבוי לא לינארי'). בין שתי תפיסות אלו יאופיינו בעבודה זו בפרק הראשון יחסים נוספים, מסוג עליונות

(כאשר ההסבר מציע שליטה במציאות באמצעות הבנתה, והניבוי רק מציג אותה); מדעיות (כאשר ההסבר הוא ברירת המחדל של הניבוי בהיותו מתבסס פחות על אלמנטים מדעיים-כמותיים); סיבתיות (כאשר ההסבר גורם או אינו הגורם לארוע הניבואי); והשלמה (כאשר ההסבר משלים את הניבוי).

אימוץ המושג "התנגשות", הכורך בין ההסבר לניבוי, כפי שיוסבר בהרחבה בפרק השני, כולל לדעתי מספר יתרונות הסבריים: הוא יועיל להתרת קשיים באבחנה שבין שנית, הוא Hume סיבה לבין גרימה, המוכרים ונידונים בספרות בהרחבה, החל מ- ייתן מענה לקשיים, בעיקר מתחום הפסיכולוגיה, שקיימים במתודות הפוליטיקה ההשוואתית, בהציעו הסבר קבוע. בנוסף, הוא יאפשר לנו שלא לוותר לגמרי על היומרה הניבואית, שזו תפיסה פוסט-המפליאנית הרווחת במדעי החברה, אלא להשתמש בכשליה ככלי הסברי. היותור על הניבוי מראש מעקר אחרת מתוכן את מושג ההפתעה, ומחייב אותנו לאמץ השקפת עולם א-דטרמיניסטית.

במציאת קשר נוסף בין ההסבר לבין הניבוי, אני מקווה לכרוך בין שני סוגי דיונים שהתקיימו עד כה ללא קשר ביניהם: בין דיון בהסברים ובניבואים, שנעשה בעיקר בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים, עם מידועם ההולך וגובר של תחומי הידע, לבין הדיון בדיסיפלינות המדעיות (קרי המדע כדיסיפלינה), שהגיע לשיאו בשנות התשעים. תוך כדי העבודה, ובעיקר בחלקה השני ובסיכום, ישאלו שאלות לגבי המינוח 'דיסיפלינה' בכלל ודיסיפלינת מדע המדינה בפרט, הקשר של מדע המדינה לתחומי הידע האחרים, והשתלבות דיסיפלינת מדע המדינה כסוג של יחס עצמאי בין ה"הסבר" לבין ה"ניבוי", תוך התייחסות לנושא אחדות המדעים.

***

כמובהר, בבסיס העבודה עצמו יידון מושג ההתנגשות. בהיותו קשור לביטוי 'הפתעה', הכרח הוא, בפרק המבוא, להקדיש מספר מילים לביטוי "הפתעה".

מהי הפתעה?

מן הבחינה האמפריציסטית, הפתעה היא שבר בסדירות ההופעה של אובייקט מסויים. הפתעה היא גם "אי התאמה בין ההנחות לגבי המציאות ובין המציאות עצמה" [לניר, 1983, 42]; "החשיפה הפתאומית של התבדות התדמית המוטעת" [שם, שם, 102]. ברור, שבכדי להיות מופתעים צריך לצפות להתקיימות דבר-מה אחר. על כן, הפתעה משמעותה בהכרח כשלון ניבואי.

הפתעות מתקיימות, כאירוע מעשי, בזירות רבות של מדעי החברה. כמהפכות: הצרפתית (1789)³, הרוסית (1917 ו-1991)⁴, האיראנית (1978), אשר לא ניצפו על-ידי שלוש הקבוצות העיקריות - תושבי המדינות עצמן; מנהיגי העמים; וחוקרים, בהם אנשי אקדמיה, עיתונאים, דוברים ודיפלומטים⁵; כמשברים כלכליים - בולטות הדוגמאות של המשבר הכלכלי במקסיקו בדצמבר 1994⁶, והמשבר בדרום מזרח אסיה⁷, שהתחיל ב-2 ביולי 1997. מנגד, בולטת הגאות הכלכלית הנמשכת שלא נחזתה בארצות-הברית. קריאות שהגיעו גם מישראל העלו את הצורך לכן בתיאוריה כלכלית חדשה⁸. כן מתקיימות הפתעות במידת האפקטיביות והניבוי של תיאוריות ואידאולוגיות: יתכן כי ניתן לראות את התיאוריות של מארקס, וובר, דורקהיים וטלקוט פרסונס כשגויות, כפי שמציע בוהמן⁹. כך גם לגבי מלחמות: מלחמת העולם השניה לא נחזתה אלא על ידי בודדים¹⁰. בנוסף יתכנו הפתעות גם ברמת ההתנהגות של אירגונים, בירוקרטיות, מנהיגים או בוחרים; לכתובת העבודה ניגשתי על בסיס התחושה כי בעשרים השנים האחרונות קרו מספר ארועים מרכזיים, שהם בבחינת 'תהליך' יותר מאשר 'ארוע', אשר השאירו את מדע המדינה מופתע.

³ לפי קארל פופר, כבר המהפכה הצרפתית נחשבה להפתעה [פופר, 1959, 277].

⁴ ר' Collins, 1995.

⁵ KURAN מביא סקר שנערך ב-1990 בין אזרחי הגרמניות, ובודק איזה אחוז מהם העריך שצפוי שינוי במזרח אירופה. 76% מהם הצהירו שהיו 'מופתעים לגמרי' [Kuran, 1995, 1529-30].

⁶ ר' לוויטן, 1995, עמ' 2.

⁷ בנאום בניו-יורק ב-14 בספטמבר '98 בפני המועצה לקשרי חוץ, הכריז נשיא ארה"ב, ביל קלינטון, על המשבר הכלכלי העולמי כ'בלתי צפוי'.

⁸ "חוקי הכלכלה שמלמדים באוניברסיטה אינם תקפים עוד בעידן ההיי-טק. מונחים כמו 'תפוקה שולית פוחתת' אינם רלוונטים יותר", כותב איש העסקים זוהר זיסאפל.

⁹ ר' BOHMAN, 1991, עמ' 232.

¹⁰ ר' BOUCHER, 1977, עמ' 53.

כעת חיוני להגדיר מה אינו בחזקת הפתעה. ב"הפתעה", כאי-צפיה של תוצאה או של התרחשות אקטיבית, אין הכוונה בעבודה זו למהפך פוליטי, קרי לכשלון ניבוי סקרים, או להפתעה במישור הצבאי והמודיעיני - מדינה תוקפנית, מלתמה, הורשת המלוכה שלא ליורש העצר המוסכם, או ניסויים גרעיניים. בעיניינים אלו לא אעסוק, שכן סביר להניח כי שירותי ביון טובים היו מונעים את אלמנט ההפתעה, והכשל הוא בין היתר אירגוני או הרתעתי. "הפתעה" בעבודה זו הינה תפיסה של מציאות, שהאינפורציה לגביה מוסכמת, זמינה ומלאה, אשר אינה עומדת בקריטריונים ישומיים. כלומר - הסבר וניתוח שגויים של מציאות, על-ידי הקהיליה המדעית הבינלאומית (גם מחוץ למדינה הניבחנת), אשר מניחה להתקיימותו של מצב אחר ממה שניצפה.

מעבר לקשיים הפילוסופיים-אפיסטמולוגיים ולקשיים המדעיים, אותם אסקור בפרק הראשון על ההסבר והניבוי, קיימים עוד קשיים בהגדרת הפתעה. לגבי כל 'הפתעה' יתכן כי קבוצות שונות כן חזו אותה ואף נתנו לכך ביטוי פומבי. רומז על כך דרור, בהתריעו כי הערכות נכונות מצד מדענים אינן מאומצות כראוי על ידי מקבלי ההחלטות] [Dror, 1968, 40]. שנית, יתכן כי מרבית הארועים בעולם נחזו כהלכה, ועל-כן איני מבקש לפסוק מהו אחוז הניבוי הנעשה בתחום, וכי מדע המדינה מופתע "יום-יום". שלישית, הגדרת 'הפתעה' בעייתית גם בשל¹¹ קושי מתחום הפסיכולוגיה הקוגניטיבית, הקשור בהעדר כלי אמין לאמידת הפתעה גם בדיעבד, ככשל הנובע מהעדר תיעוד לתחזיות הבסיסיות והסתמכות על הזיכרון, העדר ציון הזמן המפורש של נקודת החיזוי ונטייה לשיכנוע עצמי לגבי המאורעות אחרי שהתרחשו¹². כן קיימת בעיית הפרספקטיבה: יתכן כי ההפתעה, בדמות המשבר, היא ריגעית בלבד, וכי בניבוי התהליכים לטווח הרחוק מדובר ב'עליה לצורך ירידה'¹³. בנוסף יתכן כי הפתעות היו תמיד, ורק אמצעי התקשורת המקצרים את זמני הדיווח והידוע, וכן עוצמות הארועים, בשל הפיכת הכלכלה לגלובלית, הנשק לגרעיני וכח המדינה לרב - הופכם לחשובים יותר ומכאן למפתיעים במיוחד. מעניין יהיה לבדוק, בעבודה אחרת, כוחו של מי עלה במשך השנים כיוזם הפתעות, כלומר מי ומתי אחראי להתקיימותה של הפתעה: אדם בודד או קבוצת אנשים? תנועה פנימית או לחץ חיצוני? בירוקרטיה

¹¹ על קושי זה עומדים Fischhoff and Beyth, 1975, במאמר שנקרא "I knew it would happen".
¹² בקטגוריה זו הם מבדילים בין שתי תחזיות: POST-DICTIVE ו-PREDICTIVE, שהיא post-facto judgment.

וקוראים לתופעת השינוי בהערכה "creeping determinism" (שם, 2).

¹³ כך למשל בסוף 1999 כבר מאובחנת באסיה תחילה של יציאה מהמשבר. בכל זאת אני סבור שעוצמת ההפתעה באסיה, עליה אעמוד בהמשך, מישכה (כשנתיים), אופי הדיון האקדמאי והכלכלי שהוא עורר והתמורות שהמשבר חולל (איבוד הון, חילופי שלטון), מאפשרים להתייחס אל הפתעה זו כאל נקודת שבר אמיתית.

ומאיזה סוג, או ממשלה? האם כוחם של אנשי עסקים, כמו ג'ורג' סורוס¹⁴, או תאגידים בינלאומיים לגרום להפתעה, גדל או קטן עם השנים? אולם הדיון ב'הפתעה' שפיתחתי להלן אינו עיקר העבודה, והוא נועד רק כדי לשרת את רעיון ההתנגשות.

הידע יבחן בעבודה זו בצורתו האירגונית האקדמאית - כתחומי לימוד באוניברסיטאות, ולא בצורתו הטהורה, כפי שהיא, למראית עין, "במציאות". אניח זאת כדי להמנע מדיון אפיסטמולוגי, שהוא דיון מורכב מסוג אחר. לצורך כך אקבל את טיעוניו של Abbott בצורתם הפשוטה, בדבר תחומי ההתמקצעות (Professions כמסמלים, מייצגים, של מציאות קיימת, ואניח לצורך הדיון כי הסמלה זו, בין המציאות לבין ה Professions שמייצגים אותה, נעשת ללא הטיות או התערבויות, דבר שכמובן לחלוטין אינו נכון.

זאת ועוד: כלל הידע הקיים יבחן במסגרתו האקדמאית בלבד. אניח, כי האוניברסיטאות המודרניות, על מבנן האירגוני, מכילות את סך הידע האנושי, וזה מחולק בין הפקולטות השונות. הנחה זו חיונית לשם הדיון בידע ובצורת לימודו וחקירתו; בכך אני מניח כי בסיס היכרותנו את העולם הינו רציונאלי ולא חויתני, ואף כי המחקר ואירגונו מקטלגים את סך כל ההוויה האנושית. כמובן שמנגד הוגים כמו אדמונד הוסרל הלינו נגד הפגיעה בכוליות (מלשון 'כל') הקיום, עם מידועה של החוויה וחלוקתה בין תחומי מבחן ולימוד. ואולם הנחה אחרת בעבודה זו תסיט את מושא הדיון לשאלות פילוסופיות של קיום וידיעה, ולכך אין הכשרתי מגעת. על כן מוצע להתייחס לרעיונות שלעיל בעצם כאל בחינה אירגונית של מוסד האוניברסיטה; לאמור, התייחסות אירגונית אל מהות ומורכבות היחסים המתקיימים בין המחלקות השונות באקדמיה, בהנחה שהאוניברסיטה היא אירגון והידע הוא מושא הבחינה והתוצר של אירגון זה ושלו בלבד.

מילה כללית נוספת לעניין הדיאלקטיקה ההסברית, היא 'ההתנגשות': מדובר ברעיון ראשוני; הוא אינו 'סגור הרמטית' ויכול להיות מותקף מכיוונים שונים, כפי שרמזתי במבוא ואתאר בסיכום, שם גם אמנה את חסרונותיו הבולטים. אולם אטען כי בנסיבות מסוימות יתרונותיו של כלי הסברי זה עולים על חסרונותיו ובעיותיו.

¹⁴ סורוס הוא הספקולנט אשר מתקפת המטבע שלו על הבאט התאילנדי גרמה לפרוץ המשבר האסייתי.

עוד בסיכום אדרש לשאלה מה נשאר ממדע המדינה, בהיותו 'תחום מופתע'; אינו יכול להסביר את הפתעותיו מתוך עצמו; ואם עיסוקו רק בתכנים שיוריים שלא נוכסו לתוך תחומי הידע האחרים במדעי החברה או הרוח.

1. הסבר (התנגשות) ניבוי (הפתעה)

א. ההסבר

1. מהותו ובעיותיו של ההסבר

ההנמקות של Mill, Hume, Carr², Nagel¹ גורסות כי מראש למדעי החברה קיים כח הסברי בלבד, ולא כח ניבואי. כלומר, מדעים אלו, עם כל שאיפתם לחוקיות ולמדעיות, יכולים רק להסביר את קיומם של ארועים שהתרחשו, ולא לחזות קיומם של ארועים עתידיים. זהו המצב הלכאורה פרה-מדעי של מדעי החברה, כפי שרווח עד שנות השלושים של המאה העשרים: ללא יומרה או יכולת לחזות את העתיד על סמך אירועי העבר או על פי מבחנים אחרים, על פי רוב כמותיים. הניסיון הרציני לפתח במדעי החברה כלים מדעיים בעלי אפקטיביות ניבואית, נעשה בין שנות הארבעים לשנות השיבעים של המאה העשרים, וכיום מוסכם כי נחל כשלון ישומי.

¹ Ernest NAGEL הפוזיטיביסט הוא מהבולטים במדענים הדוקטיביים ה"הסבריים" של אמצע המאה העשרים. הנחת היסוד שלו היא שתפקיד המדע - להסביר: to provide systematic and responsibly supported explanations [Nagel, 1961, 15]. בהמשך Nagel מסייג אף את הגדרתו זו, וטוען כי המדע אינו יכול אפילו לענות על השאלה 'מדוע קורה ארוע', אלא לשאול רק 'איך', כלומר המדע מתאר, ולא מסביר. זאת, בין היתר, כי בשאלה 'מדוע' קיימת הנחה כי רק סיבה אחת גורמת לארוע, ולא בהכרח כך הוא [שם, 27]. על פי Nagel, קיימות ארבע צורות הסבר: (א) דוקטיבי (ב) אפשרי (ג) פונקציונאלי-תאורטי ו-(ד) גנטי [שם, 22]. ה'אפשרי' נבדל מהדוקטיבי, בכך שההיפוטזה שבו כוללת גם הנחה סטטיסטית. צורת ההסבר השלישית, הפונקציונאלי-תאורטית, מסבירה פעילות הנעשת והגורמת לשינוי בתוך המסגרת אשר בה היא נעשת. ההסבר הגנטי, בוחן את שורש האדם או הקבוצה: איך אותו שחקן התנהג בזמן קדום יותר [שם, 25].

² "מה שמכונה חוק מדעי, הוא למעשה ציון מגמה", כותב A.H. Carr [1986]. "מחוק המשיכה לא נובע כי תפוח מסויים יפול על הקרקע - מישהו עלול לתפוס אותו באוויר... גם תיאוריות פיזיקליות מודרניות, עוסקות רק בהסתברויות של מאורעות... אי אפשר לנבא ארועים ספציפיים, כיוון שהספציפי הוא חד-פעמי וכיוון שמתערב בו גורם של מיקריות. אם שני ילדים בכיתה לקו בחצבת, אפשר להסיק שהמחלה תמשיך להתפשט. ניבוי זה מבוסס על הכללות מהעבר והוא מהווה הנחה מועילה ותקפה לפעילות שיש לנקוט. אבל אי אפשר לנבא באופן ספציפי מי מהילדים הנותרים ידבק במחלה. התחזית, אם לקרוא לכך בשם זה, יכולה להתממש רק באמצעות התרחשות של מאורעות חד-פעמיים שאותם עצמם לא ניתן לחזות" [קאר, 78].

³ לפי ג'ון סטיוארט מיל, קיימת מתודה הסברית מסוג הסכמה, ומתודה הסברית מסוג שונות [Lipton, 1991, 20]. במתודה מסוג הסכמה - משאירים את התוצאה קבועה ומשנים את תנאי הרקע עד כמה שאפשר, כדי לבחון מה ישאר אותו הדבר. כך נוכל להסביר שהנג-אובר ניגרם משתיית יתר. מאידך, במתודה מסוג שונות, משנים את התוצאה, ומחזיקים את תנאי הרקע עד כמה שאפשר אותו הדבר, כדי לראות מה ישתנה. למשל: גלולת סדיום במי צמח. בפעמים ששמים את הגלולה רואים שהצמח שינה צבעו. לפי מיל, במדע בדרך כלל נעשה שימוש בהסברים מסוג המתודה של שינוי. יתרונותיה בהיותה מנטרלת - או מלמדת אותנו על - משתנים מתערבים, וכן מונעת הטיית דוקטיביות, היות שכל סט ההנחות משתנה בכל פעם. חסרונותיה שהיא תקפה רק בעולם המטפיזי בו הסיבות והארועים מתקיימים (ולא לא-מתקיימים), ושנית היות שאין רק שינוי אחד בכל פעם בתנאים, לא נוכל לדעת בדיוק מה משפיע יותר מהאחר.

אולם 'לא אלמן ישראל': בחינה רציונאלית של המערכות ההסבריות מגלה כי הכשלון הניבואי אינו לבד; דיון מפורט בספרות מתקיים סביב קשייו של ההסבר עצמו בהסברת ארועים, כלומר קשיים שקיימים גם בהסבר ה'נקי' שמתקיים תוך ויתור מלא מראש על האפשרות לנבא.

קשייו של ההסבר האופטימלי, באים מכיוונה של הפילוסופיה, באמצעות דיון אפיסטמולוגי סביב השאלה 'מהי מציאות'; מהכיוון הפסיכולוגי, הדין בהטיות חוקרים שבחרים לאמץ הסבר מסוג מסויים ולהעדיף אותו על פני הסבר אחר; מהכיוון הכלכלי, בהעדפת הסבר באמצעות תיאוריה אחת במקום תיאוריה כלכלית אחרת, וכן מאותגרים על ידי יתר הדיסיפלינות החברתיות המספקות הסבר לארוע דווקא באמצעות תיאוריה אחת ולא אחרת.

בהיסטוריה, למשל, מקובל להבחין בין סוגי הסברים שונים. ההסבר הרווח הוא מהסוג הדדוקטיבי-נומולוגי, שמשמעו בניית טיעון הנסמך על חוק כללי עם גזירה לוגית. אלא שקיים אף סוג נגדי, הסבר הסתברותי (הניבדל מטענות סיבתיות), המכונה גם אינדוקטיבי-נומולוגי⁴. בעוד הסבר דדוקטיבי מראה מדוע היתה התרחשותו של הארוע המוסבר הכרחית, ההסבר ההסתברותי מראה את סבירות התרחשותו כשההסתברות גבוהה, ואת אפשרות התרחשותו כשההסתברות נמוכה⁵. שתי מערכות הסברים אלו מכונות כאחת "דגם החוק המכסה" (covering law model) המפל (Carl Hempel), שמשמעו כי קיים חוק מסויים המקשר בין הארוע המסביר לארוע המוסבר 'כמו מכסה וחופה'⁶, בין אם באופן דדוקטיבי או באופן אינדוקטיבי, אולם באמצעות נביעה לוגית וקיומו של חוק.

אולם מערכת הסברית פוזיטיביסטית זו נוקשה מדי וכנראה מהווה רק תנאי הכרחי להגדרת הסבר, ולא תנאי מספיק, אם בכלל. ונוקף ומהיימנות החוק הכללי וכן שאלת נחיצותו מוטלים עדיין בספק, ומשתנים בין תחומי המחקר השונים.

⁴ לעינין זה ר' וינריב, 1985.

⁵ וינריב, 1985, 95.

⁶ וינריב, 1985, 93.

⁷ ר' בין היתר את עבודת המוסמך של מנחם פיש [1986] על פרדוקסי האיטוש של קארל המפל.

לצורך דיוק במערכת ההסברית, חילק למשל קארל דיטריך ברכר את ההסבר הסיבתי לשלושה סוגים⁸: תנאים מוקדמים, גורמים תורמים (מזרזים) וסיבות מיידיות, חלוקה שלבדה מרמזת על מקצת הקשיים של ההסברים הסיבתיים. [Brown 1963] מנסה להתמודד עם הקשיים הדדוקטיביים, ומציע לכן להבחין בין שבע תיאוריות הסבריות של מדעי החברה: התפתחותי, תלוי-כוונה, מפריך, תלוי-סיבה, פונקציונאלי (תלוי-מטרה או תלוי-מערכת עובדות), מכליל אמפירית ותלוי-תיאוריה⁹. מדענים אחרים מציעים תיאוריות אחרות או פתרונות אחרים לקשיים אלו¹⁰.

לא אסקור את מכלול בעיותיהם של הסברים היסטוריים, רק אציין, לשם המחשה, כי קושי נוסף קשור לשאלה האם ההסבר מתייחס לסיבה או לתוצאה, ובנוסף ליכולתו של ההסבר ליצור קישורים, נכונים או לא, בין ארוע אחד לארוע שני, ואז להיות בעל מכניזם עצמאי. בעייה אחרת במתן הסבר 'טוב' קשורה בהעתקת הסבר מרמת המיקרו לרמת המקרו¹¹. קושי מאובחן אחר טמון בהבדל שבין ידע (knowledge) לבין הבנה (understanding לעיתים טיעון יכול להיות נכון אבל לא להסביר¹²).

לקשיים ההסבריים קיים כמובן גם פן ישומי. ניקח לדוגמא את המשבר האסייתי של 1997, המוסכם כי בבסיסו כשלון ניבואי (משמע - הפתעה). חוסר ההסכמה ההסברית לגביו, היא שמנעה בין היתר גיבוש פתרון אפקטיבי מהיר למשבר זה. הויכוח ההסברי אודותיו נסוב סביב השאלה, עד כמה נבעה הטלטלה האסייתית מחולשה מיבנית, שכללה כלכלה פוליטית מושחתת, או לחילופין האם יש להסביר את המשבר באמצעות ניתוח כישלון השווקים המקומיים עצמם, גם ביחס לשווקים הבינלאומיים¹³. הסברים כלכליים אחרים לגבי אותו ארוע באים גם מכיוונים של תפוקת יתר, סוף המלחמה הקרה וliquidity crunch¹⁴. גם לגבי ההפתעה הפוליטית-כלכלית המקסיקנית ב-1994, נטען בדיעבד כי מקרו-כלכלה ואינדיקטורים כלכליים

⁸ וינריב, 1985, 127.

⁹ Brown, 1963, pp 42-44

¹⁰ אלעזר וינריב [1985] דן בהרחבה בהסברים בהיסטוריה, החל מבעייתיות כריכת הארועים (Walsh), אקט המכונה על ידי המפל 'גנטיים'; הסבר באמצעות נימוקים מניעתיים (Dray); הסבר באמצעות הבנה (Scriven); הסברים דטרמיניסטיים או שאינם דטרמיניסטיים (ברליון); רציונאליים (Simon, Dray) או רציונאליים תלויי חברה (Gibson); תלויי חוק (המפל) או שאינם תלויי חוק (Dray); הסברים אנתרופולוגיים (Winch, Jarvie), כלכליים, ספרותיים (White), משפטיים (Hart & Honore), הרמנויטיקאים-פסיכואנליטיקאים (Apel) ועוד.

¹¹ Hilton, 1988, 14

¹² Lipton, 1991, 24.

¹³ Chang, 1998, 649

לבדם אינם יכולים להסביר את המשבר הכלכלי במקסיקו] [Salvatore,1998]. כך שלמשברים אלו, כהפתעות אותן אבחן בהמשך, כמו גם לגבי ארועים רבים אחרים, יש איפוא יותר מהסבר אחד נכון. זאת בין אם נחפש את ההסבר בדיסיפלינה אחת, וודאי אם נפתח את מרחב החיפוש ונחפש את ההסבר גם בדיסיפלינות אחרות.

2.סקירת פתרונות לבעיות ההסבר

הספרות מציעה שיטות עבודה לפתרון סוגי בעיות ההסבר שתיארת. אציג ארבעה מהם (ההסבר המערכתי, ההסבר הניו-אמפריציסטי, ההסבר ההוליסטי וההסבר ההשוואתי) כפתרונות אפשריים, לפני שאציע את רעיון ההתנגשות, שיהווה, בפרק השני של עבודה זו, בעצמו סוג של פתרון.

1.הסבר מערכתי: [Meehan 1968] מציע להחליף את השימוש בשיטת ההסבר הדדוקטיבי בשיטת הסבר מערכתי. השיטה המערכתית כוללת ויתור על בדיקת הקשר בין ארועים שונים (כפי שנעשה במודל הדדוקטיבי) כדי להסביר אותם, ובמקומם הנפקת הסבר של מערכת הקשרים בתוך ארוע בודד¹⁵. לשם כך יש להשתמש במערכת הסברים המנותקת לחלוטין מהמציאות האמפירית - ואז להכיל אותה על המקרה הנידון. הלוגיקה הניתוחית/הסברית שבמודל המערכתי אמורה להחליף את האמפיריות שבמודל הדדוקטיבי. המשתנים והחוקים, על היחסים שביניהם, נקבעים מראש ומאחורי מסך (בקריצה לרולס) ואז הם מוצמדים כמערכת - ומכאן השם - לארוע אמפירי קיים¹⁶. בכך ינתן לכאורה הסבר וניבוי גם יחד, היות שבתוך המערכת ההסברית תהיה מובלעת ממילא ההנחה כי אם יהיה שינוי ב A הוא יגרום גם לשינוי ב-¹⁷ B.

אולם בהצעה זו יש לדעתי שתי בעיות עיקריות: מודל זה מוותר לחלוטין ומראש על האפשרות לאמור דבר-מה על הקשר בין ארועים חיצוניים שונים, אמירה קטנה או

¹⁴ Johnson, 1998, 653

¹⁵ Meehan, 1968, 48

¹⁶ Meehan, 1968, 50

¹⁷ Meehan, 1968, 23

שגויה ככל שתהיה, היות שהיא מתייחסת רק לקורה בתוך ארוע מסויים. כך שהניבוי בין הארועים (ולא רק בתוכם) מבוטל במודל מערכתי זה לחלוטין.

2. הסבר ניו-אמפיריציסטי: פתרון אחר לקשיים שבמתן הסבר נכון, הוצע מכיוון ה'ניו-אמפיריציזם'¹⁸, שמקבל כהנחת יסוד את מידת חוסר הדטרמניזם ואי הקביעות. נקודת המוצא של הניו-אמפיריציזם היא שאין דרך מלך אחת לידע ולהסבר. אבל בכדי לפתור את הבעיות הפילוסופיות והמדעיות, ה'ניו-אמפיריציזם' אינו מציע (כמו הפוסט-אמפיריציזם) להתפשר ולהחליף את המדע בהיסטוריה 'ישנה' או בחברה המתבוננת בעצמה מתוכה, אלא לפתח כלים ביקורתיים ולמצוא שיטות מתאימות בתוך חוסר הקביעות, באמצעות אספקת פרספקטיבה, סיבתיות, חוקיות, פרשנות הוליסטיות וביקורת חברתית - תוך הכרה כאמור באין-סופיות ואי הדטרמניזם.

גישות ניו-אפירציסטיות אמורות להשתלב לצד כלי העבודה הקיימים, ולשם כך מציעות לנתק את מדעי החברה מתורת הידיעה, האפיסטמולוגיה, היות שאחרת הידע שניקשר למבנה חברתי מסויים - יעלם עם קריסת מסגרת ידע זו. השגגה לדידם נובעת מקישור מדעי החברה עם האפיסטמולוגיה או עם הפילוסופיה, ובקבלת התפיסה הקאנטיאנית הרואה את הפילוסופיה כתפיסת-על. זאת, במקום שהמדע והפילוסופיה ישמשו כל אחד בניפרד ככלי עבודה ביקורתי כלפי השני. שיתוף פעולה כזה מתקיים כבר לטעמם באופן מספק בין הפילוסופיה המוסרית לבין הפסיכולוגיה המוסרית, בין הפילוסופיה של הלשון לבלשנות האמפירית, בין הפילוסופיה של הmind - למדע הקוגניטיבי, ובין הפילוסופיה של המדע להיסטוריה של המדע. שילוב עבודה כזה טרם מתקיים בין מדעי החברה לפילוסופיה. ניתוח מאורע חברתי מסויים צריך להיות בו-זמנית אפיסטמולוגי, פילוסופי-פוליטי, ומדעי-החברה. האחרונים יספקו את הידע האמפירי.

הניו-אמפיריציסט James Bohman (1991) מוצא כשל משותף בתיאוריות של וובר, דורקהיים, מארקס, פארסונס, ווינץ' - עובדה, לטענתו, שהתיאוריה של כל אחד מאלו לא עמדה במבחן המציאות, והיו לה 'הפתעות'. כדי להמנע מטעויות אלו, מציע Bohman¹⁹ חמש שיטות הסבריות מצטברות להסברת מציאות²⁰. כאמור, לפי

¹⁸ לעניין זה ר' Bohman, 1991.

¹⁹ Bohman, 1991, 232-3.

Bohman, אין לראות בניבוי מטרה של מדעי החברה, אלא לראות במדעים אלו כלי להבנת ההווה ולחידוד ההסתכלות על העתיד.

אני סבור כי המודל המחומש האלטרנטיבי של בוהמן נעדר דרישה שישית חיונית - דרישת האינטר-דיסיפלינריות. כאמור בפרק הבא על ההתנגשות, ההתנגשות אינה בהכרח מובילה לאינטר-דיסיפלינריות, אולם האינטר-דיסיפלינריות היא הפתרון שלה, הגם שבכך יחלש כוחה של ההתנגשות כהסבר. [Ricci 1984] מציע למשל²¹ הכנסת ההיסטוריה למדעי המדינה (וזאת בניגוד לעמדת האגודה האמריקנית למדעי המדינה), כדי לאזן את אוסף הנתונים האמפיריים, שבלעדי הקישורים ההיסטוריים הם חסרים כל משמעות. Ricci מביא כדוגמא את הניתוח הפוליטי של צפון אירלנד, שלא יתכן ללא הבנת ההיסטוריה של המקום.

3. הסבר הוליסטי: אפשרות שלישית המציגה פתרון לקשיי ההסבר, היא הדרך ההוליסטית. ההוליסם כולל דוקטוריות רבות, כפי ש [Peacocke 1979] מציגן. ההסתכלות ההוליסטית כוללת בחינת כלל החברה (ולא רק פרטיה), מכלול תיאוריה מסויימת (על כל מורכבותה) או כלל התיאוריות (כלומר, הקשרים בין תיאוריות שונות). עיקרי ההוליסם, בין היתר, כוללים הנחת יסוד בדבר הכל (the whole) שהוא יותר מסך כל חלקיו; שהוא שולט בפרטיו; שפרטיו כרוכים בו; שפרטיו לא יכולים להיות מובנים בלעדיו²².

לפי אחת הגישות²³, הסבר הוליסטי כולל בתוכו, במובן מסויים, גם את מכלול האמונות אודות הארוע המוסבר, כמו גם את הארוע עצמו. ההסבר ההוליסטי יכול להיות אפרוורי, שכן הוא ממילא 'רעיון שולט'; הוא צריך לכלול הסבר נוסף, חיצוני למערכת הסיבתית בין הארוע להסברו הפיזי. הסבר הוליסטי מסוג אחר בוחן כיצד

²⁰ (א) להניח כי כל תיאוריה חברתית יכולה לשנות את עצמה ואת נסיבותיה. לכן צריך למצוא את המכניזם של כל מאגר נתונים אמפירי, ולהכיר בכך שמכניזם כזה אינו מפותח דיו כדי להציע ניבוי.

(ב) להתייחס לחוקיות ולחוקים כאל מסגרת פרשנית בלבד.

(ג) לקחת בחשבון גם את הפרשנויות השונות. למרות שפרשנויות אלו ניתנות לפסילה, הן יכולות ללמד אותנו על פרשנויות אפשריות אחרות.

(ד) להניח שהסברים ברמת המקרו יכולים להתייחס למספר רב של פעילויות אפשריות ברמת המיקרו.

(ה) לספק תמיד גם הסברים אלטרנטיביים מלאים. "האסטרטגיה של הפוסט-אמפריציזם צריך להיות open-ended" (בוהמן, 233).

²¹ Ricci, 1984, 311

²² Phillips, 1976, 6

²³ Peacocke, 1979, 37

היחידים מתקשרים לחברה²⁴. כאן ניתן להבדיל בין שני סוגי הסברים: holism of content, שמאפשר לבחון את כל אחד מרכיבי החברה בנפרד, תוך הנחה כי הם אינם שווים או דומים זה לזה במשקלם; ו-, holism of form, שמניח כי החברה היא ממילא אחת וסכומה הוא יותר מסך כלל רכיביה, ועל כן היא מרכז הבחינה. הסוג השני הוא פוזיטיביסטי במהותו, היות שהוא מניח הנחות ראשונות לגבי החברה כגוף עצמאי.

ניתן למנות כמה בעיות מרכזיות בהסבר ההוליסטי. בחירה במערכת הסברית מסוג הוליסטי תשפיע הן על ההיפוטזה והן על ההסבר עצמו; כן לא ברור עד לאיזה רמת בחינה יש לרדת (קבוצה, משפחה, או אדם); האם יש לבחון את המוטיבציה או את הפעולות; ומהו היחס הראוי בין הגישות ההוליסטיות. בנוסף, בעיית הרפלקסיביות מחריפה, שכן החוקר-המסביר מעורב בהוליסטיות ההסבר והארוע - מעצם ההוליסטיות - והוא אינו משקיף בלתי-תלוי חיצוני. קושי נוסף נובע מההתעלמות מיכולת הבחירה החופשית של כל פרט, ומעירפול היחס בין תיאוריות חברתיות לתיאוריות של בחירה רציונאלית. בנוסף, לא ברור מהו היחס הפנימי בין החלקים השונים של המכלול ההוליסטי: שווים או שונים? קשיים אחרים מתחום הרצינאליות נובעים מהחלה של אמונות בלתי מבוססות בתוך ההסבר ההוליסטי - היות שגם אמונות אלו, לכאורה, הן חלק ממכלול הקיום.

4. הסבר באמצעות הפוליטיקה השוואתית: יותר מאשר הפוליטיקה השוואתית

היא ענף ידע עצמאי, הרי זוהי שיטת בדיקה, מתודה. מקובל לראות באריסטו (384-322 לפני הספירה) את ראשון הפילוסופים שהשתמשו במתודה השוואתית, בסוגו 158 ערי-מדינה יווניות לפי משטרים וממשלות²⁵.

הספרות המרכזית מבחינה בין שלוש טכניקות של שימוש בפוליטיקה השוואתית. Lijphart [1975] מבדיל בין "מתודת מקרה המבחן"²⁶ ו"מתודת הניסוי"²⁷ הכוללת גם

²⁴ James, 1984

²⁵ Hague, 1992, 26

²⁶ מתודת מקרה המבחן: כאן מתבסס המדען על ארוע אחד, כאשר ההשוואה אינה מתבצעת בתוכו, אלא מתוך הארוע הבודד מוסקות מסקנות, אחרי בחינתו המדוקדקת, לגבי מצבים אחרים. בוחרים במתודה זו כשמספר מקרי המבחן שקיימים הוא קטן מדי (small N) מכדי לאפשר יצירת קורלציות. מתודה זו יוצרת בעצם מחקר עתידי דוקטיבי. הבעיה מתעוררת כאשר למקרה המבחן אין כל ערך מייצג.

²⁷ מתודת הניסוי: זוהי, לפי Lijphart, מתודת הניסוי האופטימלית, המאפשרת יצירת יחסים אמפיריים בין משתנים לאחר בידודם של משתנים מפקחים. ההשוואה מתאפשרת על ידי איפיון נקודות זהות והשוני בין שתי קבוצות שהן מוגדרות, מפקחות וזהות. בתוך מתודת הניסוי הזו מתקיימת גם המתודה הסטטיסטית, המתבססת על אותם נתונים

את "המתודה הסטטיסטית". כן קיימת "ניתודת הפוקוס"²⁸. שלושת המתודות ההשוואתיות האלו לוקחות בחשבון את הקשיים משל עצמן, ומנסות להתגבר עליהם באמצעות מנגנוני פיקוח עצמאיים, ובהם למשל הגדלת מספר המדינות המשוות עד כמה שניתן²⁹. אולם, בכך עדיין לא ניגמרות בעיות הפוליטיקה ההשוואתית. ראשית, ההשוואה עשויה להיות הן בין מדינות, הן בין חברות והן בין סוגי מדיניות (policy). בחירת ההשוואה על פי משתנה מסוג אחד עשויה להשפיע על כל תוצאות הבדיקה ההשוואתית ומסקנותיה.

על בעיות נוספות במתודות ההשוואתיות, עומד Sartori [1970] קיומם של יותר מדי משתנים על פחות מדי מדינות קיימות; קיומן של הרבה מדינות אלא שבכולן נהוגה שיטה אחת (למשל: ישנן אמנם הרבה מדינות טוטליטריות אבל בכולן ממילא נהוג אותו המשטר); אותה תופעה עשויה לייצג במדינות מושואות שונות משמעות שונה (למשל: חבר פרלמנט בכל מדינה הוא בעל כח שונה); ושילוב הכרחי של ערכים במתודת הפוליטיקה ההשוואתית (למשל: בהגדרה 'טרוריסט' או 'לוחם חופשי').

ואכן, כבר Hume ב-1742, בחפשו אחר חוק פוליטי, עומד על קשיי ההשוואה בין מדינות: התפוקות משתנות לפי צורת המשטר, סוג השליט, המוטיבציה האישית שלו, גודל הממשלה, סוג הבירוקרטיה ועוד. אין לכולם אותו input אותו פירוש. ניתוח היסטורי של מדינה חייב, לפי יום, להתייחס למשתניה הסובייקטיבים, דבר שלא נעשה כהלכה בניתוח ההיסטורי (ההסברי) של בריטניה בתקופתו³⁰.

אולם המתודות האלו והאתרות של הפוליטיקה ההשוואתית, אינן מעניקות את החשיבות הראויה לדעתי לקשיים מסוג קשיי הניסוח וקשיי הבחירה, קשיים שהם מתחום הפסיכולוגיה הקוגניטיבית. אסקור בעייה זו על מנת להציע לה פתרון בפרק השני של העבודה באמצעות רעיון ההתנגשות.

אפירים, אבל במקרה הסטטיסטי גם מופקות מהנתונים קורלציות. אולם שיטה זו נחשבת טובה פחות בגלל החשש מקיומן של קורלציות שיקריות.

²⁸ מתודת הפוקוס: גישה זו מוצעת על ידי Hague & Harrop, והיא גישה ביניים בין מתודת מקרה המבחן, בה ישנם מעט מדינות משוואת, לבין הגישה הסטטיסטית, מרובת הדוגמאות. במתודת הפוקוס משווים בין שתיים-שלוש מדינות בלבד, אשר דומות ביניהן רק בחלק מהאספקטים [Hague, 1992, 39].

²⁹ Lijphart, 1975, 686

³⁰ ביקורת על יום מתייחסת להיותו מביא בחשבון קיומן של סיבות וארועים מטפזיים בלבד, בדיוק כפי שעושה ג.ס. מיל [Hilton, 1988, 130].

הספר עליו הסתמכתי לעניין הביקורת על יכולת הבחירה שלנו - חוקרים כצרכנים - הוא של Denis Hilton [1988], איש מדע הפסיכולוגיה, שדן בבעיית הבחירה בהקשרה הפסיכולוגי הטהור. הנטייה הפסיכולוגית להעתקת הסברים בין ארועים מוצגת על ידו באמצעות מדע זה³¹; למשל: השוואה אסוציאטיבית בין ארועים מזמינה העתקת סיבתיות ממקרה אחד למקרה שני. לצורך כך מתוארים מבדקים מתחום התפיסה הפסיכולוגית: כיצד אנחנו תופסים ארועים ועצמים (על פי מיקומם במרחב וכדומה) וכפועל יוצא מזה, כיצד אנחנו מגבשים אותם לכלל מהות אחת ("ארוע") שאת סיבותיו נעתיק אסוציאטיבית לארוע דומה.

בעייה מרכזית נוספת בתחום נובעת מבעיית הבחירה (the selection problem): לבחור סיבה אחת להסבר של תופעה מתוך סט של סיבות אפשריות. על כך אמנם עונים מיל³² ואחרים, ואולם לא בהסבר פסיכולוגי, כלומר ללא התייחסות לשאלה מה גורם לנו כחוקרים, ודווקא לנו כאישיות מסויימת, להעדיף הסבר ספציפי. Hilton מצייין כי אנשים נוטים להעדיף הסברים על דרך ההנגדה, והם יבחרו הסבר בלתי-נורמאלי (abnormal conditions) כהסבר סיבתי³³. במחקר של Turnbull & Slugoski³⁴ נמצא שהסברים ניתנים רק במענה לשאלה, והם לעולם עונים לשאלה "למה" כעולים בצמידות עם הסט שאלה-תשובה, ובבסיסם על כן מודל ה-if-then. בכך מחודד המבנה הקונטרוורסאלי של ההסבר³⁵. מנגד, מציע Harre³⁶ להעדיף רציונאלית הסברים לוגיים, ולא הסברים כמענה לשאלה. ואולם פסיכולוגית כאמור נעדיף את ההנגדה.

גם אופן הבנת ההסבר על ידי השומע כולל אלמנטים פסיכולוגיים: האם מדובר בהבנה ספרותית של ההסבר, הבנת הסבר כאזהרה, הבנת הסבר כתשובה לשאלה וכדומה.

לא מצאתי לנכון לסקור את כלל קובץ המחקרים המוצגים בספר, אלא רק לציין בקצרה את אופיים; כולם דנים בקשיי הבחירה של החוקרים המעדיפים פסיכולוגית (ולא

³¹ Hilton, 1988, 96

³² בין מכלול הפתרונות לבעיית הבחירה - הבחירה נעשת באמצעות ציפיה; היותה האחרונה בשרשרת ארועים, מנוגדת לאחרות, תלויה תיאורית, כרוכה בהטלת אחריות, נחוצה, יעילה או אינטרסנטית.

³³ 'הסברים לא נורמאליים' עונים על השאלה "מדוע קרה מקרה X במקום המקרה הנורמאלי?", בעוד הסברים אינדוקטיביים עונים על השאלה "מדוע קרה מקרה X במקום אי-קרוטול"

³⁴ Hilton, 1988, 66

³⁵ Lipton, 1991, 3

³⁶ Hilton, 1988, 135

מטעמים ערכיים, מוסריים או אינטרסנטים) קבלת הסבר אחד לארוע על פני הסבר אחר.

* * *

טכניקות ההסבר שתיארתי, ובהן כאמור הטכניקה המערכתית, הניו-אמפריציסטית, ההוליסטית והפוליטיקה ההשוואתית, מתקשות אפוא לבדן להסביר ארועים, בהיותן סובלות מההפרעות הבסיסיות שאת חלקן הזכרתי. על כן עלינו לנסות להמשיך לחפש תיאוריות הסבריות משופרות למדע המדינה. טענתי בעבודה תהיה, כי הוספת רעיון ההתנגשות (ראה פרק 2) יטיב להסביר ארועים מתחום מדע המדינה, והוא ממילא אפשרי ככלי הסברי נוסף בצד המתודות ההסבריות הקיימות, שכן הוא אינו סותר אף אחת מהן, ואף לא את יתר הפתרונות ההסבריים שסקרתי.

ב. הניבוי1.מהותו ובעיותיו של הניבוי.

בתת הפרק הקודם דנתי בהסבר הטהור ובעיותיו. בטרם אקשר בין ההסבר לבין הניבוי, אדון בקצרה בניבוי גופא במדעי החברה.

הניבוי המושלם במדעי החברה אמור לספק שלוש תשובות: מה יקרה; מתי; ואיך.³⁷ בפועל רוב הניבואים כוללים מענה רק לשאלה הראשונה³⁸. בשנות הארבעים נעשה ניסיון אינטלקטואלי לחזור למעין אחדות מדעית; הדבר לא נעשה בשילוב התחומים זה בזה (אותה אחדות מדעית שהיתה נקודת המוצא של הידע האנושי, ושאליה עורג ב-1935- אדמונד הוסרל³⁹), אלא באמצעות מתודות מבחן זהות - "מְדַעִיּוֹת". בבסיס השאיפה לניבוי עמדו בעיקר חישובים סטטיסטיים ותיאוריות של סיבתיות, שאמורים היו לאפשר ניבוי זה⁴⁰.

היומרה הניבואית הועתקה למדעי החברה ממדעי הטבע. קארל המפל [1942] טען כי הדבר אפשרי⁴¹. על יומרה כזאת, שעדיין קיימת אם כי במידה פחותה מאשר בעבר, ניתן ללמוד, בין השאר, מקיומו של כתב העת הבריטי Futures שנוסד ב-1970, ושם לעצמו כמטרה "לעזור בחיזוי העתיד בקשת רחבה של אספקטים, בהם בריאות, פוליטיקה, מנהל ציבורי, תכנון עירוני ועוד"⁴². בהצהרת הכוונות של כתב העת בגליונו הראשון הובטח על-ידי העורך לעשות מאמץ ולספק חיזוי תקף לטווח של חמש שנים⁴³.

בעיקר הכלכלה והפסיכולוגיה מתחום מדעי החברה הם בעלי יומרות ניבואיות, והם הצמיחו מודלים שבבסיסם חוקיות בהביוריסטית. אבל גם במדע המדינה הציע

³⁷ Doran, 1999, p.12

³⁸ Ibid, 1999, p.13

³⁹ ר' הוסרל, 1996, עמ' 33.

⁴⁰ Heise, 1975, 75

⁴¹ בעיקר בחיבורו (1942) The function of general law in history

⁴² Futures, vol.1, no.1, 1970.

⁴³ .ibid, ibid

הבהביוריסט Robert Dahl מודל לדמוקרטיה⁴⁴; David Easton הציג מודל של התנהגות פוליטית⁴⁵; פול קנדי פיתח מודל לבחינת הגודל והעוצמה המקסימליים של מדינה⁴⁶; James Rosenau אפיין מודל לביסוס מפלגתי⁴⁷; ובישראל: רוני שחר חישב מודל לניבוי הצבעה⁴⁸; גדעון דורון ומשה מעוז פירסמו מודל של חסמי הכניסה לפוליטיקה הישראלית⁴⁹; אהוד שפרינצק מצא מודל להתפרצות מלחמת אחים⁵⁰; כולם מודלים בעלי תוקף ניבואי כזה או אחר.

ההסכמה היא שמדעי החברה יכולים לבא חלק מהארועים בלבד⁵¹: ניתן לצפות למכירת ביטוחים למכוניות בעלות נמוכה כאשר ניצפת ירידה במספר תאונות הדרכים; כלכלנים יכולים לבא תוצאות של חוקים ממשלתיים שונים על יציבות השוק; סוציולוגים יכולים לבא את רמת ההשכלה העתידית של האוכלוסיה באמצעות נתוני החינוך בהווה. בכל אלו מדובר ביכולות ניבוי כמותיות, קרי בין משתנים כמותיים. "אבל תופעות רבות אחרות במדעי החברה אינם ניראים אפשריים לחיזוי" [Hechter, 1995, p.1522].

טענתי העיקרית כי הפתעות שמתרחשות בתוך התחום ניתנות לניבוי ביתר קלות; כך ניתן לחזות שינוי פוליטי באמצעות התייחסות לסוג המשטר: למשל, למרות אי האפשרות לחזות מהפכות [Kuran, 1995, p.1528], מסויימות יהיה קל יותר לבא, על פי סוג המשטר הקיים במדינה המסויימת (דמוקרטי או לא-דמוקרטי). אף שינוי בדפוס הצבעה ובהתנהגות פוליטית ניתנים לניבוי יחסי באמצעות בחינת חוקי הבחירות ותקנותיה, כלומר בחינת מדע המדינה באמצעות מדע המדינה, היכן שמראש הן הגורם המסביר והן הגורם המוסבר נמצאים בתוך הדיסיפלינה. כך המצב הפוליטי העכשווי בישראל⁵² נחזה באמצעות בחינת חוק יסוד:הממשלה, המסדיר את

⁴⁴ Dahl, Robert, *A preface of Democratic theory* (Chicago, University of Chicago press, 1956).

⁴⁵ Easton, David, *The ploitical system* (N.Y., A.A. Knopf, 1971)

⁴⁶ קנדי, פול, *עלייתן ונפילתן של המעצמות הגדולות* (ת"א, דביר, 1992).

⁴⁷ Rosenau, James, *The adaption of national societies*, (NY, General learning press, 1970)

⁴⁸ שחר, רוני, *נאמנות מפלגתית כתהליך הרגל במודל בחירה דינמי* (אוניברסיטת ת"א, חיבור לתואר דוקטור, 1992),

ואח"כ גם ניסה לבא מאיזה סיבה ובאיזה סבירות אנשים יסגו מהחלטתם (ר' Shachar, "A diagnostic test for the

sources of persistence in individuals decisions", in *Economics Letters* 45, 1994, pp. 7-13)

⁴⁹ דורון, גדעון, מאור, משה, *חסמי כניסה לפוליטיקה הישראלית* (ת"א, פמירוס, 1989).

⁵⁰ שפרינצק, אהוד, *אלימות פוליטית ערב תהליך השלום: תרחישים אפשריים והמלצות* (ירושלים, מכון י-ם לחקר

ישראל, 1993).

⁵¹ Hechter, 1995, p.1522

⁵² הכוונה למהפכים הפוליטיים התכופים, לחוסר יכולתו של ראש ממשלה לתפקד מול הכנסת ולכנסת מפוצלת.

הבחירות הישירות לראשות הממשלה. אף חיסולן של גושי המפלגות ניתן להסבר בהתאם. ואולם טענתי היא כי שינויים הנובעים מארועים חוץ-תחומיים (קרי, מחוץ למדע המדינה) יהיו קשים יותר להסבר ולניבוי. טענתי בהמשך תהיה כי המשבר הכלכלי האסייתי לא נחזה בשל העירוב בין הכלכלה לפוליטיקה: הפוליטיקה והכלכלה ניבחנו כל אחת בנפרד, ולכן הופתעו החוקרים משלא לקחו בחשבון את הנעשה בדיסיפלינה האחרת. כך גם לגבי מקרי המבחן הבאים שאביא: הדמוקרטיזציה, המלחמה הקרה, מלחמת העולם השנייה (לדוגמאות - ראה פרק שני).

ואולם בסך-הכל נטען, כי מדע המדינה הוא המפגר ביותר בשימוש בכלים לחיזוי העתיד⁵³. זאת, למרות הטענה כי בתחום זה הניבוי חשוב במיוחד היות שבו נדרשות להתקבל החלטות מצד מנהיגי המדינה שיתייחסו לעתיד ואף ישפיעו עליו⁵⁴. המנהיגים עצמם הרי יבחנו בזמן העתיד - בבחירות - על הצלחת החלטותיהם האלו, שמתקבלות בזמן ההווה. על כן קורא דרור כבר משנות השבעים לאימוץ טכניקות ניבוי והכנסתם למסגרת המחקר המדעי וככלי עבודה של מקבלי החלטות⁵⁵.

ואולם אני סבור כי דרור אינו מתמיד באבחנה הנידרשת בין תיכנון העתיד לבין יכולת הניבוי. הרי גם תיכנון העתיד לבדו בעייתי; על כן המודלים שמציע דרור ב-⁵⁶Futures, למשל לחישוב הסתברותי לאפשרות הפוליטית הצפויה, עשויים להוות צעד חשוב בתחום, אם כי הם געדרים לדעתי את יכולת חישוב הרפלקסיביות, המשמעותית ביותר הן בשווקים פיננסיים והן בתיכנון ובביצוע מדיניות ציבורית. רפלקסיביות, כפי שיפורט להלן, פירושה כי לעצם ביצוע הפעולה שנועדה לשנות את פני העתיד ישנה לכשלעצמה השפעה עצמאית, שתגרום לסטייה מתיכנון העתיד הצפוי באמצעות אותה הפעולה.

תחומים אחרים במדעי החברה, ואפילו במשפטים⁵⁷, מובילים יותר בהצעת מודלים ניבואיים, בעיקר כאמור הפסיכולוגיה⁵⁸ והכלכלה⁵⁹.

⁵³ Boucher, 1977, 54

⁵⁴ Dror, 1968, 40

⁵⁵ Dror, 1968, 40

⁵⁶ "The prediction of political feasibility", vol. 1, no. 4, pp. 282-288

⁵⁷ אפילו לימודי המשפטים, המצויים ברוב האוניברסיטאות, לטעמי שלא כראוי, כפקולטה נפרדת ממדעי החברה, מציעים קונסטרוקציות משפטיות לצפי עתידי של ארוע או אי-ארוע, בעיקר בזיני הנוזיקין ובדין הפלילי. דיני הנוזיקין הישראליים קובעים, בין היתר, את מבחן הצפיות כמבחן להתקיימות קשר סיבתי בין מעוול לנפגע, מבחן שעיקרו האם

כפי שבחנתי בתת-הפרק על ההסבר את קשייה של המערכת ההסברית הנקיה, הרי שגם המערכת הניבואית סובלת מסדרה של בעיות פנימיות. אילו סוגים של קשיים מדעיים קיימים ביכולת לנבא? אסקרם בקצרה רבה ביותר ובתימצות.

1. קשיים סיבתיים: חלק מניסיונות הניבוי נעשים באמצעים כלים סיבתיים. Blalock

[1964] מגדיר סיבתיות במדעי החברה באמצעות התרשים הבא:

$$x_1 = e_1$$

$$x_2 = b_{21}x_1 + e_2$$

$$x_3 = b_{31}x_1 + b_{32}x_2 + e_3$$

$$x_4 = b_{41}x_1 + b_{42}x_2 + b_{43}x_3 + e_4$$

ושמעמנו כדוד המשנתם לפי האשויות וכמתם למיכנות וכאנו ושכור רבוב

איזה משתנה נשען על האחר?⁶⁰

אולם הסימטריה בין סיבתיות לניבוי אינה ברורה מאליה והיא נסתרת על-ידי Blalock: גם אם X ו- Y צמודים לכאורה בצמידות הנראת כניבואית, ושינוי ב- X תמיד יגרום לשינוי ב- Y , עדיין אין ביכולתנו להניח שהשינוי ב- X הוא שיוצר את השינוי ב- Y ⁶¹.

אדם סביר היה צריך לצפות את התרחשות הנזק (ע"א 145/80 ועקנין נ' המועצה המקומית בית-שמש, פ"ד ל"ד (1), 113) אך ללא ציפייה של היקפו המדויק של הנזק או של דרך ההשתלשלות המדויקת בה אירע (השופט תיאודור אור בע"א 8109/95 קרנית נ' גינת). מבחנים נוספים שקיימים הם מבחן השכל הישר ומבחן הסיכון; בדין הפלילי הישראלי קיים, למשל, עיקרון הגולגולת הדקה, שעיקרו חובת צפיית סכנה גם עבור אדם ספיציפי הנתון במצב יחודי, גם אם מצבו אינו ניתן להערכה או חיזוי על ידי האדם הסביר בהתנהגותו השוטפת (על מבחן הגולגולת הדקה ראה למשל ע"פ 707/83, אהרון פטרומיליו נ' מ"י, פ"ד ל"ח (4), 821).

⁵⁸ בפסיכולוגיה הפוטנציאל הניבואי בא לידי ביטוי באופן בולט, למשל ביצירת מבחנים פסיכומטרים לשם ניבוי הישגי לימודיים; במודלים לניבוי התנהגות תוקפנית אצל ילדים וכדומה. מעניין לחשוב, אגב, על התחום הזה כולו, בראייתו הפרוידיאנית, כעל תחום ניבויי: כיצד תשפיע הקופסא השחורה שבראשינו, הכוללת את האיד, האגו והסופר-אגו, על יתרת חיינו הפרטיים והחברתיים. ב"משבר הפסיכואנליזה" לאריק פרום [1975] גירמו אמנם על משבר בדיסיפלינה אולם לא מהסוג הרלוונטי לעבודה זו, אלא על משבר בהבנת פרויד ובפרשנותו. עם זאת, מעניינת אבחנתו של פרום על הרצון לקבל תשובות חד-משמעיות לשאלותינו [פרומו, 1975, 23]. הוסרל דן בהרחבה בפגמי הפסיכולוגיה המדעית [הוסרל, 1996, 25], בין היתר בחמשה דיוק כימות וכושר חיזוי הפועלים תחת תיאוריית-על.

⁵⁹ האנליסט הכלכלי הוא המתמחה במתן תחזיות על המציאות. רוב תחזיותיו מבוססות על חישובים הסתברותיים וסטטיסטיים, בין היתר באמצעות ה-Utility Function, לפיו אם A מביא ל- b , ו- B מביא ל- C , אזי A חייב להוביל ל- C . SIMON [1995] מתרגם מודל זה ל"פארדקס הבחירה" של מדעי המדינה: נכון שהצבעה למפלגה a תביא לבחירתה, אבל איננו יודעים כמה אנשים צריכים להצביע לה בסך הכל - A - כדי שהיא תיבחר [SIMON, 1995, 48]. סורוס [1999] עומד על קושי החיזוי של שווקים פיננסיים. [סורוס, 1999, 25]: שווקים פיננסיים מנסים לחזות את עתיד התלוי בהחלטות שאנשים מקבלים בהווה. אבל במקום לשקף את המציאות, השווקים הפיננסיים יוצרים באופן פעיל את המציאות שהם, מצידם, משקפים. זהו קשר הרפלקסיביות: הקשר הדו-סיטרי בין החלטות בהווה לבין ארועים בעתיד [שם, שם]. תחזיות כלכליות המופקות מהזנת נתונים למודלים מסובכים, ידועות דווקא בכישלונן לחזות נקודות תפנית, מכיוון שהן נוטות לאקסטרפולציה של העבר הקרוב [the economist, 4.7.98].

⁶⁰ כל (1 עד 4) x שלהלן הוא משתנה; x_4 אינו משפיע על שלוש הקודמים לו, וכן הלאה. e מייצג משתנה מתערב שמשפיע על כל המשתנים.

⁶¹ Blalock, 1964, 10

וכן איך Y ישתנה כש- X ישתנה⁶². ניבוי מניח לקיומה של סיבה, גרימה, סיבתיות - אינה מניחה כך. היום אינו גורם ללילה; הברק אינו גורם לרעם, והילדות אינה גורמת לבגרות.

על כן לא כל קורלציה מצמיחה סיבתיות. סוג זה של קורלציות שגוי נקרא על ידי Simon: קורלציה שיקרית ("Spurious Correlation")⁶³.

בנוסף, הנחות יסוד שונות מבדילות בין מודלים סטטיסטיים שונים, ובהם מודלים של גורל (בהם אין ודאות באשר להתקיימות אחד התנאים) ומודלים של הערכה⁶⁴.

מורכבותם של קשרים סיבתיים נידונה בהרחבה על ידי Blalock: בין היתר העובדה שקשרים אלו אינם מציינים תולדה; מנותקים מדין אפיסטמולוגי; לא מתייחסים לעולם האמיתי; תוחמים אותנו לפי הנחות היסוד; ומקיימים את הקושי הסטטיסטי של אבחנה נכונה בין משתנים מתערבים ובידוד המשתנים הרלוונטיים, כולל הקושי בהפרדה בין משתנה תלוי למשתנה בלתי-תלוי⁶⁵.

2. קשיים הסתברותיים: גם מודלים הסתברותיים הוצעו לשם שיפור הניבוי; עיקרם - חישוב מנותק מהנמקה, של התרחשות המאורע בעבר, לשם צפיית הסתברות התרחשותו בעתיד. הסתברות מובדלת מסיבתיות בהיותה בוחנת את עצם התרחשות המאורע במנותק משאלות שקדמו להתרחשות או אפילו במנותק מסביבת התרחשותו.

אבל גם בחישובים הסתברותיים קיימים מכלול של בעיות. אחת מהם נובעת מבעייתיות טכניקת הארוע המשלים⁶⁶. נאמר שעלינו להכריע בינארית בין 0 ל-1, כלומר לנבא האם הקלף הבא שנשלוף הוא מלך או לא. בשימוש בטכניקה זו עומדות בפנינו שתי שאלות - (א) מה ההסתברות שהקלף הוא מלך; (ב) מה ההסתברות שהקלף איננו מלך? לשם כך אנו נוהגים לבצע את השיקלול הבא: בחפיסה יש ארבע מלכים, לכן במאורע 'הקלף איננו מלך' ישנם $48 = 52 - 4$, ומספר האפשרויות מצטמצם אחרי כל שליפת קלף. המאורע "לא מלך" יכיל אפוא את כל אותם האיברים שאינם שייכים ל- A, ויקרא "A משלים". הוא משכלל את שיטת ה'ארוע המיקרי'⁶⁷.

⁶² Blalock, 1964, 175

⁶³ Blalock, 1964, 5

⁶⁴ Heise, 1975, pp. 82, 111, 148

⁶⁵ Blalock, 1964, 10

⁶⁶ ברקת, 1980, 92

⁶⁷ ברקת, 1980, 85

אבל במציאות איננו יודעים כמה קלפים יש בחבילה, כמה מלכים ישנם ועוד. יוצא שלשיטה ההסתברותית כמובן פגמים משלה, שזו רק אחת מהם.

3.קשיי חוסר הרציונאליות: אף הנחת הרציונאליות, שמניחה כי האדם רציונאלי במעשיו, החלטותיו ומטרותיו, אינה מתקיימת בבואנו לחזות התנהגות אנושית. האקסיומה של 'תיאורית הבחירה הציבורית' (Public Choice Theory ל-Simon- [1995])⁶⁸ מניחה שניבחרת תמיד האופציה הטובה ביותר לפעולה מבין כל יתר האפשרויות; שערכים משותפים נחלקים בין כלל האנשים; שהחלטה נסמכת על עובדות; ושקיימת התאמה בין המוטיבציה והכוונות לבין ההתנהגות⁶⁹. ראיית הפוליטיקה באור של תורת המשחקים (משחק שמטרתו לנצח; הנצחון מוגדר בעצם תפיסת השלטון) תרמה אף היא להבהרת המושגים 'ציפיות רציונאליות' ו'עיקביות של כל משתתף' בנוגע להחלטות של כל המשתתפים האחרים.

אולם הנחת הרציונאליות כמובן מבוקרת מכיוונים רבים, בהם הקושי באבחנה בין רציונאליות של אמצעים לרציונאליות של מטרות⁷⁰; דילמת האסירים, בהם בחירתו של כל משתתף מושפעת מהנחת יסוד פסימית מצידו לגבי החלטת המשתתף האחר; וכמובן מהכיוון הפסיכולוגי. [1997] O'hear מוסיף את המוסריות כקושי נוסף על השיפוט הרציונאלי⁷¹; יחזקאל דרור מגדיר 'מנהיגות מטורפת' של מדינות⁷², בהיותה בלתי רציונאלית או שוברת רצף התנהגותי של החלטות קודמות. ב"מצעד האינולת"⁷³ מוגדרים סוגי מדיניות שננקטים על ידי מדינה, על אף שפוגעים במודע באינטרס הישיר שלה. בנוסף תתכן התעלמות מהפתעות צפויות, עוד בשלב המשברי שלהם, בשל שיקולים פוליטיים-פנימיים. כך למשל, מתואר כיצד הקלה ראש גב' גנדי, ראש ממשלת הודו, מהמשבר הכלכלי בהודו ב-1973, כדי שתוכל להיבחר שוב, למרות ששורשי המשבר התגלו כבר ב-1972-3⁷⁴.

⁶⁸ Simon, 1995, 46

⁶⁹ Simon [1995] עצמו מסייג את הנחת הרציונאליות, ומכניס משתנים נוספים, בהם אנוכיות, העדר אלטרואיזם, וגם העדר ידע או אינפורמציה שגויה, קיומם של מטרות סמויות או סותרות, פגם בהליך החשיבה, העדר קשר חיובי בין כוונה לביצוע.

⁷⁰ זיסר, 1993, 333

⁷¹ O'hear, 1997, 204, אגב, משמעות המילה "סיבה" היא גם "אשם" [Hilton, 1988, 18].

⁷² דרור, יחזקאל, מדינות מטורפות - פנטזים וטרור כבעיה ביטחונית (תל-אביב, מערכות, 1973).

⁷³ ר' טוכמן, ברברה, מצעד האינולת - מטרויה עד וייטנם (ת"א, מעריב, 1986).

⁷⁴ Agarwal, 1996, 52

4. קשיי הכללת המשתנים: קושי בניבוי נכרך גם לאפשרות של השתנות חיצונית גדולה יותר, התלויה בגורמים חוץ-מדיניים/מערכתיים, באופן שישפיע על הזירה הקטנה יותר בו קורה המקרה עצמו. 'תוצא הפרפר' (או בשמו הרישמי: "תלות רגישה בתנאים התחלתיים") - משמעו כי אין לדעת אם ואיך משק כנפיו של פרפר בברזיל יחולל טורנדו בטקסס⁷⁵. כן קיים הקושי בהתקיימותה של הערכה אלטרנטיבית, שולית, מחוץ לקונצנזוס, אשר קיימת בתוך המערכת או מחוצה לו, אך לא באה לידי ביטוי. בצורתה הפוליטית - כמפלגת שוליים או מחאת בודדים; בצורתה המדעית - כחווית-דעת שאין מתחשבים בה.

5. קשיי תקפות: אחד הקשיים המהותיים ביכולת הניבוי קשור בשאלות תקפות - validity. תקפות עונה על השאלה - 'האם המדען מודד את מה שהוא חושב שהוא מודד?' תקפות ניבואית זו קשורה בתת-הקטגוריה 'תקפות אמפירית' (שמתקיימת לצד תקפות התוכן והתקפות הסמיכותית), שפירושה 'היחסים בין מכשיר המדידה ותוצאות המדידה'; נחמיאס [1982] מציע להניח שאם מכשיר מסויים הוא תקף, צריך שיתקיימו יחסים אמפירים מסויים בין התוצאות המופקות על-ידי המכשיר המנבא, לבין תכונות או משתנים אחרים. תקפות ניבואית זו מאופיינת על-ידי ניבוי לגבי מידה חיצונית שאליה פונים בתור קריטריון, ועל-ידי בדיקה של מכשיר המדידה בהשוואה לתוצאה כלשהיא [נחמיאס, 64].

6. רפלקסיביות: בעיית הרפלקסיביות נידונה כבר על ידי ג'ורג' ברקליי (1685-1753) (שהיה כנראה הראשון שטען כי אין לראות במושגים הבלתי אמצעיים של חשינו דברים שמציאותם אינה תלויה בנו)⁷⁶. פירוש הדבר, כי החשיבה שלנו משפיעה באופן פעיל על ארועים שאנחנו משתתפים בהם וחושבים עליהם⁷⁷. לוק מצוטט כעונה על טענות נגדו בנוגע לאי ההפרדה בין ה-Mind לבין ה-Body טבולה-ראסה בלתי אפשרית; אי אפשר לכתוב על המוח שלנו מחוצה לו⁷⁸.

⁷⁵ ביטוי שנתבע במהלך הרצאה שנשא חוקר מזג האוויר אדוארד לורנץ בכינוס השנתי של האגודה האמריקנית לקידום המדע בושינגטון, 20 בדצמבר 1979. גליק, 1991, עמ' 26.

⁷⁶ רסאל, 1981, 12.

⁷⁷ סורוט, 1999, 33.

⁷⁸ Rorty, 1979, 143.

דוגמה מעשית לבעיית הרפלקסיביות מתגלמת כיום למשל בפעילות קרן המטבע הבינלאומית: אם הקרן תחשוף את דאגותיה בנוגע לארצות מסויימות, אלה ישפיעו על הארצות שבהן מדובר⁷⁹. גם בפוליטיקה עשויים פירסומם של סקרים ערב הבחירות להשפיע על התנהגות הבוחרים⁸⁰.

7.שאלת העיתוי: גם אם נחזה הארוע, קשה לחזות את עיתויו הצפוי. Brecher [1988] למשל מנסה להסביר מדוע פורצות מלחמות. התיאוריה הקדם-משברית שלו⁸¹ מונה את מכלול הסיבות לפרוץ משבר מלחמתי, ואף מניחה שהמציאות היא רצינאלית ומתעלמת מגורמים נעלמים (כאותה יד נעלמה כלכלית). ואולם במאמרו הנחשב, לצד הצגת הסיבות לפרוץ מלחמה, לא מצויינת ההסתברות בעטיין סיבה אחת תשפיע יותר מהאחרת, ומתי היא תתפרץ. העדר ציון המועד למימוש התחזית הופך אותה לחלשה ביותר.

8.הדרישה לפורמליות מדעית: בביקורת תיאוריות האישוש של קארל המפל, עשה פיש [1986] ניסיון להתיר את הפרדוקסים שטמן המפל בשתי עקרונותיו, כאשר הניח כי הניבוי במדעי החברה אפשרי בדיוק כפי שהוא אפשרי במדעי הטבע. פיש מביא ניסיונות פתרון אלטרנטיבים, ללא צורך בויתור על תנאי מתנאי השקילות של המפל. בין ההצעות שניסקרות על ידי פיש ונידחות: פתרונות הסתברותיים (מידת האישוש המוקנת להשערה H מידי דיווח E, כפונקציה של הגידול בהסתברות H בעטיו של E) לחילופין, שימוש בקריטריון אישוש כיחס בורר בין שתי השערות יריבות. אפשרות אחרת היא קבלת העירעור על ההצרנה בלבד, תוך קביעה כי 'השערת העורבים' עוסקת בציפורים, ולא בכל דבר. פתרון נוסף מציע לדחות את תנאי השקילות הלוגית, באמצעות אבחנה בין פרוצדורת האישוש לבין תוצאתה: קרי, בין הדיון בשאלות אודות 'אלו דיווחים עשויים לאושש אלו השערות', לבין הדיון ב'טיב מה שהוענק להשערה לכשאוששה', תוך קבלה כי פרוצדורת האישוש מראש תישמר להשערות מסוג מסויים בלבד. אולם פתרונות אלו מצמיחים בעיות ופרדוקסים נוספים, וממילא, לפי פיש, חלקם אינו מצמיח חוקיות אלטרנטיבית. מכלול עבודתו מלמד אותנו על הקושי בהסקה וניבוי.

⁷⁹ טורוס, 1999, 43

⁸⁰ Simon אצל Brodbeck, 1968, 447

⁸¹ Brecher, 1988, 358

פיש מקבל בסופו של דיון את גישתו של Quine, על פיו מקור פרדוקסי האישוש הוא בדרישה המוטעת לפורמליות. לדעתו, על הפילוסוף העוסק במלאכת הפורמליזציה של מתודת הצידוק המדעי, לקחת בחשבון בראש ובראשונה את האלמנטים הלא-פורמליים שאינם סרים לניתוח לוגי, הקודמים לכל פורמליזציה, והמונחים ביסודה. כך מתאפשר אישוש לא פורמלי הסר לתנאי השקילות. תהליך בחינה של השערה לא יסור לתנאי השקילה הלוגית, ומשתנים נסיבתיים רלוונטים הם מניפולטיבים ועשויים להיות רלוונטים להשערה אם בעבר נמצא כי היו גורמים להפרכת השערה דומה לה. לפתרון ברוח לא-פורמלית זאת מגיעים גם ⁸² Jonathan Cohen, Mario Bunge ואולם כזכור, במקור, רעיון אירגון לימודי החברה ביחד, נועד כדי ליישם עליהם עקרונות מדעיים, "מדעי החברה". ההתרחקות מהפורמליות המדעית, שוב מחזירה אותנו לאחור מבחינת דרישותיו של המדע הכמותי-פורמלי.

9. בעיה של מוסר: מעניין ההסבר המוסרי (שלא מהכיוון התיאולוגי) המתנגד לניבוי; Robert Nisbet טוען: "לו היינו מצליחים לחזות את מלחמת העולם השנייה, משמע היינו נותנים ידנו להבנה ולהכרה במידת הרוע האנושי הטוטאלי...איננו מצופים לחזות צוררים כמו היטלר או מאורעות רנדומליים כמו מלחמת העולם השנייה"⁸³.

2.סקירת פתרונות לבעיית הניבוי

כנגד קשיים אלו נעשה ניסיון מחשבתי שלא לוותר על הניבוי במדעי החברה לגמרי.

[1964] Blalock מציע להשתמש במודלים ניבואיים באופן מוגבל, ולהעזר בסטטיסטיקה רק לשם חיזוי המשתנה התלוי שיוצב בנוסחת הסיבתיות, שאף היא תהיה מוגבלת, ובנויה לפי רעיון ה'אם-אז' (if-then)⁸⁴ נוסחה זו תנוסח במוצהר מתוך הידע הסוביקטיבי של החוקר⁸⁵.

⁸² ר' אצל פיש.

⁸³ Boucher, 1977, 51.

⁸⁴ Blalock, 1964, 174.

גם [Harrison 1976] מנסה להגדיר אופני ניבוי למדעי החברה. הוא מונה 14 צורות/טכניקות של ניבוי, האמורים לצפות 19 סוגי ארועים (actions) ומונסה להסביר [Harrison, 72], באיזה טכניקה יש להשתמש כדי לנבא איזה אירוע. אלו 13 מהטכניקות ש Harrison מונה⁸⁶:

- *extrapolative forecasting* - ניתוח קורלציות, ממוצעים או כל מתודה אחרת שלוקחת בחשבון אינפורמציה רלוונטית באותו הזמן וכן אינפורמציה היסטורית.

(1) *Intuitive forecasting* שיפוט מקצועי על-ידי מומחים של סיטואציה מסויימת, בהסתמכות מוחלטת על הידע המקצועי שלהם. השיפוט צריך להיות מקובל על קבוצה גדולה של אנשים. השיפוט באופן של סיעור מוחות כזה דומה לטכניקת דלפי.

(2) *Analogy forecasting* אנלוגיות היסטוריות של ארועים שקרו במקומות או בזמנים אחרים. כולל אנלוגיות מתחומים אחרים - מתמטיים, פיזיקאליים, זאולוגים, ביולוגים וכו'.

- *Modelling forecasting* (3) בחינת יחסים בין משתנים על-ידי איתור נקודת ההשקה בין הנתונים, תוך שימוש בנתונים אמפירים ובעיקר בפונקציות מתמטיות.

(4) *Survey forecasting* ניתוח סיסטמטי של תגובות מקבוצות מומחים.

(5) *criterion analysis* בניית מודל לתהליך מתהווה, תוך הכנסתו למסגרת נורמטיבית, אופטימלית, ולעיתים קרובות - מתמטית.

(6) *Environmental prediction* התמקדות סלקטיבית בסביבה הקיימת והמיבנית, אשר מגבילה את החופש לפעול, וניתוח סביבה זו.

(7) *Network analysis* ניבוחת צורת המחשבה האלטרנטיבית הכי סבירה ואפשרית, הצמודה לדרישות הנורמטיביות. מוצג לרוב באמצעות דיאגרמות/עץ או, *network* עצמי פרספקטיבה, עם משתנים כמו מחיר, כח אדם, זמן, אפשרויות פעולה.

(8) *predictive social laws* מציאת חוקיות בארועי התפתחות חברתית, כמו - חוקים כלליים של התנהגות חברתית, העומדים מעבר לזמן.

(9) *Clinical prediction* המתודה הזו כוללת ניבוי לגבי אנשים, ומתבססת על אינפורציה, גישות, אמונות, ניסיון עבר והתנהגות של אנשים. כלומר - ניתוח קליני של רמת הפרט. ניתוח כזה יכול להעשות בשני אופנים: הראשון - באמצעות ניתוח הפרטים עצמם במבחני אינטלגנציה, ניידות וכו', והשני - בשיחה איתם.

Theoretical forecasting (10) בשונה מהמתודות האחרות, בניבוי תיאורטי אין כל הסתמכות על קרקע אמפירית, אלא היא נעשת באמצעות טקסט מילולי המתאר את היחסים בין המשתנים.

theoretical planning (11) זהה בעצם ל"תיאוריה המנבאת", אלא שתוצאתה היא פעילות או תוכנית מעשית. גם היא מתבססת על ניתוח תיאורטי, לא אמפירי.

intuitive planning (12) זו, בעצם, אינה מתודה, אלא הערכה סובייקטיבית של ארוע או תוכנית, לא מסבירה ולא צופה.

- multimethod forecasting (13) גישה המשלבת בין כל יתר הגישות.

ג. ההסבר והניבוי: זה מול זה

עד כה נסקרה כל מערכת, הסברית וניבואית, בנפרד. בעמודים הבאים אנסה לקשר בין השניים ולמצוא סוגי יחסים ביניהם.

ההסבר והניבוי על הגדרתם, מערכותיהם וקשייהם - נוגעים בשאלות מהותיות של המדעים ובתוכם של מדעי החברה. המדע - באמצעות הניסוי וההוכחה - התפתח במקביל באופנים דדוקטיביים ואינדוקטיביים. בעוד בתהליך האינדוקטיבי מוסקות מסקנות של הישנות לגבי אובייקטים אחרים מתוך אובייקט ניבוחן, על סמך העובדה כי צפינו בצירוף שכיח או קבוע שלו, הרי שבתהליך הדדוקטיבי מלווה אותנו מראש שאלת יסוד או תיאוריה הסברית.

האינדוקציה מקבילה לתפיסה האפוסטריורית שבתורת הידיעה, במובן של 'אחרי הניסוי', התלוי בניסוי⁸⁷. אינדוקציה (אמפיריציסטית, כלומר ניסיונית) מבוססת איפוא על תצפיות מצטברות, המובילות למסקנה, המביאות ליכולת לשער, במידת הסתברות גבוהה, את המשך קיום התופעה הניבוחת⁸⁸. מדענים בריטיים הם שטענו בעת החדשה להתקיימות צורת אירגון ידע כזו⁸⁹, שערכה נעוץ בהכרה כי השכל האנושי, ביכולתו להשתחרר מכל טעות, הופך בכך למכשיר שבעזרתו ניתן לתפוס את האמת. בסיס התפיסה ברעיון הטבולה-ראסה של מח האדם, כתפיסתו של ג'ון לוק⁹⁰.

מנגד, הדדוקציה היא החלטה מוקדמת באשר למציאות, שתיתכן גם כהשערה. זוהי התפיסה האפריורית של המדע, במובן של הסכמה מראש⁹¹, ונקראת גם התפיסה הרציוליסטית או אינטלקטואליסטית (בשונה מאמפיריציסטית), או הלוגית, המתפתחת מתוך מערכת של הנחות. הסבר דדוקטיבי דורש הכללה אוניברסאלית,

⁸⁷ אגסי, 1993, 31

⁸⁸ בנטרד ראסל מגדיר ב"בעיות הפילוסופיה" שני עקרונות אינדוקטיביים (ראסל, 1981, 78): (א) כשדבר מסוג מסויים א' נמצא קשור עם דבר מסוג מסויים ב', ולא נמצא מעולם בלתי מקושר עם דבר ב', הרי ככל שמתרבים מספר המיקרים בהם א' ו-ב' קשורים זה עם זה, כן גדלה יותר הקירבה לוודאות שלהם יהיו קשורים גם במיקרה אחר בו ידוע שאחד מהם נוכח. ו-ב): "באותם תנאים, מספר מספיק של מיקרים בהם דברים מסויימים היו קשורים זה בזה, יקרבו את מידת הוודאות של קשר כזה בעתיד כמעט לוודאות, ואפילו עד לוודאות". ואולם, לפי ראסל, לכך יש להוסיף אלמנט חיצוני: "עלינו להבחין יפה בין העובדה שהישנות מיקרים דומים בעבר גורמת לציפיות לעתיד, ובין השאלה אם יש איזה טעם הגיוני לייחס משקל לציפיות כאלו, לאחר שהתעוררה השאלה בדבר תקפן" (ראסל, 74).

⁸⁹ אגסי, 1993, 31

⁹⁰ Reisman, 1976, 22

⁹¹ אגסי, 1993, 31

היגד של התנאים שבהם תופסת ההכללה, אירוע שיש להסבירו (אכספליקנדום), וכללי היגיון⁹². התופעה הניבחנת מוסברת על-ידי הסקה מתוך הכללה אוניברסאלית מבוססת לגבי מושא הבחינה. בעוד שגליליאו גלילאי מהווה דוגמא לדדוקטיביסט, מהווה אייזיק ניוטון דוגמא לאינדוקטיביסט.

ואולם על-פי רוב משמשים אותם כלים (מדידות, תצפיות) גם את המחקר הדדוקטיבי וגם האינדוקטיבי. המושגים ה"מנוגדים" לכאורה: אפיסטמולוגי לעומת מטפיזי; דדוקטיבי לעומת אינדוקטיבי; אינטלקטואליסטי לעומת אמפיריציסטי; פוזיטיביסטי לעומת פרדיגמטי; כמותי לעומת איכותי - חוצים לעיתים קרובות ביותר אחד את השני ביניהם ובתוך עצמם. הסתעפויותיהם (פוזיטיביזם לוגי ואחרות), סתירותיהם והשניות בין הדוברים בכל מחנה ובתוך תורתם (למשל: דווקא Hume האמפרציסטי טען שלאינדוקציה אין כל ערך) - הם גם שמצמיחים באופן מפותל את הביטויים 'מנבא' או 'מסביר', על הקשיים שבהם.

וכך נופלת שאלת הניבוי, קרי אתגר ההפתעה, בין הכיסאות; לכאורה ניתן לעשות ניבוי בהסתברות גבוהה רק אחרי קיומה של תשתית אינדוקטיבית מוצקה (קרי-תצפיות שניצברו), אולם עצם הניבוי כמוהו כמעשה דדוקטיבי, מה שפופר מכנה "תשוקה בלתי מרוסנת לכפות חוקיות". בעוד האמפיריציסטים יכולים לנבא התרחשויות על סמך התרחשויות שקרו בעבר (ודוק: לא התרחשויות שלא קרו, או שלא נראו, או שאין יכולת להכניסם למערך ניסויי), הם לא יכולים להסביר אותם. מאידך, האידאליסטים יכולים להסביר ארועים ומכאן גם להניח שיקרו שוב - אך לא לצפותם באופן מדעי.

מורכבות הקשר בין ניבוי להסבר עולה גם מתוך שאלת הקשר הסיבתי שקיים בין ארועים, כאשר לעיתים ארוע מסויים רק מסביר את הארוע האחר⁹³, אך לא גורם אותו.

נחמיאס [1982] עומד על הפארדוקס בין ההסברים ההסתברותיים לבין ההסברים הדדוקטיביים⁹⁴: "הראשונים, חלשים במידה ניכרת מהשניים, בעיקר בגלל כושר הניבוי

⁹² נחמיאס, 1982, 14
⁹³ Heise, 1975, 4

המוגבל שלהם. (רק) מהכללות אוניברסאליות יכול המדען להסיק הסברים וניבויים, ולמעשה להביאם למצב שווה. לעומת זאת, ההסברים ההסתברותיים מציגים פרדוקס: מצד אחד, ניתן להשיג הבנה רבה של התנהגות חברתית מבלי להיות מסוגל לנבא את אופיה במצבים מסויימים; מצד שני, להשיג דיוק בניבוי ללא כל ידיעה כיצד נוצרה התוצאה שנובאה. מטרתם הסופית של מדעני החברה היא להתיר פרדוקס זה.⁹⁴ נחמיאס גורס, כי קיימים שני דגמים של מדענים: מסבירים ומנבאים. שניהם שונים, אגב, מאופציית התיאור, הנמוכה כביכול במידרג. בעוד תיאור עונה על איך קורים הארועים, הסבר עונה על למה הם קורים.⁹⁵

על מנת לחדד את בעייתיות ההסבר והקשר שלו עם הניבוי, אעמוד על מספר סוגי קשרים שמתקיימים בין השניים; יחסים אלו מתקיימים על הקו הישר שבין שתי הנקודות הקיצוניות של סוגי הקשר האפשריים בין הניבוי לבין ההסבר, כדלקמן:

בצד האחד של הציר מצוייה ההנחה ההמפליאנית, כי קיימת זהות מוחלטת בין הניבוי לבין ההסבר, כאשר כל שמבדיל ביניהם הוא מימד הזמן. הארוע המוסבר הוא זה שקודם בזמן לארוע הבא, הנחזה, ועל כן אפשר להכיל על שניהם אותה מערכת של עקרונות. הקשר ביניהם הוא כמו בסידרה חשבונית, עם פרקי זמן ידועים וקבועים, כאשר אלמנט הזמן הוא שמציב אותנו, כחיוי המציאות, על נקודה כזו או אחרת בציר הזה. כך הפוזיטיביסט Carl Hempel אינו רואה הבדל בין ניבוי לבין הסבר: היות ששניהם נשענים על מערכת חוקיות, כל ההבדל הוא בכך שההסבר כבר ארע, בעוד ניבוי הוא הארוע הבא בסידרת הארועים, שטרם ארע.⁹⁶ לחילופין, ההסבר הינו תיאוריה, כלומר אוסף של ארועים בודדים שנובאו כהלכה.

מנגד, כתפיסה הפוכה לזו הגורסת זהות מוחלטת (למעט הזמן) בין ההסבר לבין הניבוי, נטען שבין השניים אין כל קשר. מהארוע המוסבר לא ניתן להסיק דבר לגבי הארוע הצפוי הבא. זאת, בשל הפרדוקס שעמד עליו נחמיאס להלן, בשל הטיות מחקריות וכן בשל שוני במערכות ההסבר והניבוי עצמן.

⁹⁴ נחמיאס, 1982, 15

⁹⁵ Brown, 1963, 22

⁹⁶ Pedhazur, 1973, 135

ואולם, בין שתי טענות אלו, מצויים בין ההסבר לבין הניבוי סוגים נוספים של יחסים מורכבים.

א. יחס של כמותיות ("מדעיות"): ההסבר פחות מהניבוי בהיותו מדעי פחות, ונשען לא על חוקיות מתמטית אלא על חשיבה איכותית. בעוד שלשם החישוב הניבואי אנו משתמשים בסטטיסטיקה והסתברות, לשם ההסבר אנו משתמשים בהנמקות 'הגיוניות'. על כן לפי עמדה זו, ההסבר הינו מעין ברירת המחדל של הניבוי. אנחנו נאלצים להסביר ארוע כאשר איננו יכולים לנבא אותו מראש, בשל העדרם של נתונים, קשיי הכללת נתונים, רפלקסיביות ועוד. הסבר אפוא ניתן לספק על דרך השלילה - רק לדברים שלא ניתן לחזות אותם; על-פי טענה זו, לעיתים אנו מתקשים במציאת קורלציה ניבואית, גם כשהיא ברורה מאליה, ואז אנו מסתפקים בהסברתה של הקורלציה⁹⁷.

ב. יחס של איכותיות ("עליונות"): מול היחס של המדעיות הכמותית, מצוי יחס העליונות האיכותית. לפי קו מחשבה זה, יתכן כי אופציית ההסבר אינה נמוכה מאופציית הניבוי, אלא דווקא גבוהה ממנה; שכן גם אם ניבוי אפשרי על פי קריטריונים מדעיים, הרי שהניבוי הזה ממילא אינו כולל בתוכו סט הסברים כיצד אפשר להבין את המצב הצפוי, וכפועל יוצא מכך כיצד אפשר להמנע ממנו. כלומר ניבוי לא מלמד אותנו כיצד לשלוט בארוע העתידי, בעוד הסבר יכול להציע אפשרות של שליטה והבנה⁹⁸. בנוסף, הסבר יכול אף לכלול אלמנטים של צפיות. [Meehan 1968] אינו פוסל על כן קיומה של חוקיות גם במערכת ההסברית: הסבר לדידו היא דרך לאירגון התנסויות אנושיות בתוך גוף של ידע, על מנת להראות איך או למה ארועים מתרחשים עם קשר ביניהם לבין ארועים אחרים, ולפי איזו חוקיות עוקבת⁹⁹, זאת בעוד ניבוי הוא ניסיון התאמה של בני האדם לסביבה. כלומר החוקיות, ואיתה ההבנה לגבי הארוע וסידרת הארועים, קיימת דווקא בהסבר ולא בניבוי.

ג. יחס של סיבתיות: שתי המערכות אף כרוכות בינהן ביחס של סיבתיות: ההסבר יכול, על אף בעיותיו, להיות המשתנה הסיבתי הקודם לארוע הבא אחריו, וכך לנבא

⁹⁷ Brodbeck, 1968, 379

⁹⁸ Meehan, 1968, 21

⁹⁹ Meehan, 1968, 24

אותו. לשם כך לא בהכרח נדרשת זהות פוזיטיביסטית בין השניים, אלא מספיק שהסבר הוא קולע ומדויק.

ד. יחס של התנגשות: זהו בעצם הרעיון שמפותח בעבודה זו, ומפורט בפרק השני. ההפתעה הניבואית מאפשרת לנו להסביר את המציאות בחדות ברורה יותר. זו בעצם טענתי בעבודה זו. ארוע ההפתעה הרי שובר את הניבוי השגוי שנעשה (כי אחרת הוא לא היה 'הפתעה'), ובעצם 'מעשה' זה היא, ההפתעה, מציעה הסבר. קבלתו של רעיון זה פותר את הקושי באבחנה בין סיבה לבין גרימה (היות שההתנגשות תהווה גם הגרימה להפתעה), והוא מכה את המתח שבין תיאוריות סיבתיות לתיאוריות הסבריות, וממילא גם בין ההסבר לבין הניבוי. בניגוד ליחס הכמותיות/מדעיות, כאן ההפתעה תהווה את הגורם המסביר, ולא ההסבר הוא שינבא.

סיכום פרק זה, באיפיון סוגי היחסים בין ההסבר לבין הניבוי, מוביל אותנו לפרק הבא, בו מוצעת מערכת שאחד משלוש יתרונוותיה, כפי שאסביר, הוא בצימצום המתח שבין שני סוגי המערכות, ההסבר והניבוי, וכן בהקלה על הבעייתיות המדעית שקיימת בתוך כל מערכת. רעיון ההתנגשות שיוצג עשוי להוות כלי פתרוני לבעיות שהועלו.

2. הפתעה כהתנגשות

א. ההתנגשות

מדוע מתרחשת הפתעה? הטענה שלי מציגה אפשרות של מציאת ההסבר להפתעה בארוע ההתנגשות בין דיסיפלינות. הדיסיפלינה המתנגשת מהווה משתנה מסביר של הדיסיפלינה שבה התנגשו, במקרה של עבודה זו - במדע המדינה¹. בנקודת זמן זו מתרחשת ההפתעה. באופן ציורי, מדובר בהתנגשות קרחונים (כל דיסיפלינה היא קרחון, שמתפתחת בתוך עצמה באופן עיקבי), כאשר המפגש הבלתי צפוי ביניהם יוצר הפתעה. הפתעה היא אפוא כפולה: הן עצם המפגש והן תוצאותיו.

אניח לצורך הדיון כי ה'הפתעה הגדולה' למדע המדינה אינה מתרחשת בתוך הדיסיפלינה עצמה, בעוד שהיא כן יכולה להתרחש בתוך מדעי הטבע, באמצעות תגלית, או במדעים המדוייקים, באמצעות המצאה. במקרי ההפתעה הפוליטית ששיחזרתי מצאתי כי שורשיהם אינם מצויים במדע המדינה, ועל כן הם לא נובאו מתוך מדע המדינה ולכן גם לא היו יכולים להיות מוסברים, כפי שאטען, באמצעות מדע המדינה בלבד. אולם במדעי החברה, ההפתעה גם לא בהכרח מתקיימת מחוץ לדיסיפלינה, קרי בדיסיפלינה האחרת; טענתי היא כי ההפתעה מתרחשת מעצם ההתנגשות וכתוצאה ממנה. לכן ההתנגשות תהיה אף ההסבר להפתעה.

אניח כי ההתקדמות במדע המדינה גופא היא הדרגתית ועיקבית, אבלוציונית ומוסברת, ונעדרת הפתעות: בסיס ידע אחד שמתפתח בעצמו. כך הפיכות לטעמי אין הפתעות אמת, בהיותן מתבססות על כשל מודיעיני או מחקרי, ובסופו של דבר מוגבלות בזמן. מהפכות שלא נובאו הן אכן הפתעה, אך כפי שאטען בהמשך, הן לא נובעות מתוך מדע המדינה. הפתעה היא זו שמתרחשת בנקודת התפר שבין שתי דיסיפלינות, זו המתנגשת וזו של מדע המדינה. התנגשות זו מצמיחה מצב חדש.

¹ בעבודה זו אדון במדע המדינה בלבד כמדע שמתנגשים בו. יתכן כי עיניינים פסיכולוגיים דווקא כן ניתן להגדיר באמצעות הפסיכולוגיה גופא: להסביר התנהגות תוקפנית באמצעות הסופר-איד למשל; כך גם לגבי כלכלה, ה"מדע הסגור" לפי Veblen, Rogoeski ואחרים, בהם הקשרים הסיבתיים מתקיימים בין מושגים כלכליים בלבד (כמו ביקוש-היצע).

בעוד הביטוי 'הפתעה' נועד כדי לבטא את אי-החיזוי, הביטוי 'התנגשות' נועד לספק הסבר להפתעה. יוצא שהביטוי התנגשות משלב בין שתי שאלות יסוד: מדוע ומתי. הוא עונה לשאלות 'מדוע' ו'מתי' בו זמנית: ההסבר להפתעה (מדוע היא מתרחשת? בגלל ההתנגשות) קוראת במדעי המדינה מתי שיש התנגשות.

הביטוי 'אינטר-דיספלינריות' ישמש בינתיים, עד להנהרתו, כמושג ביניים, היות שהוא נכון באופן חלקי בלבד; ההבדל בין מושג ההתנגשות למושג האינטר-דיספלינריות הוא ש'התנגשות' אינה נוקטת עמדה מדעית או נורמטיבית באשר לרעיון אחדות המדעים, מיקוד התחומים ותיחום הדיספלינות, בעוד 'אינטר-דיספלינריות' מהווה אחד הפתרונות האפשריים, וכבר מיחה שזה המצב הרצוי. רעיון ההתנגשות נמנע מהסקת מסקנה כזו מראש, ולא פוסל אפשרות שהעדר דטרמיניזם וכאוס הם המצבים הנתונים בעולמינו.

שנית, מושג האינטר-דיספלינריות מזניח את מה שקורה בתוך כל דיספלינה ומעדיף את עירוב התחומים, וכן הוא אינו אומר דבר באשר לסוגיית ההפתעה, אלא שהיא יכולה אולי להמנע על ידי ראייה וניתוח אינטר-דיספלינריים. מנגד, במושג ההתנגשות מוכרת הבעייתיות של ההסתכלות האינטר-דיספלינרית, ובהן הכימות הבינתחומי (איזה משקל יש לתת לכל דיספלינה) והיותור על מיקוד והתמקצעות.

שלישית, האינטר-דיספלינריות מהווה בעצם ניגוד לרעיון ההתנגשות - שכן ככל שישתרש (שוב) רעיון אחדות המדעים שניזנח בסוף המאה ה-19, בדמות השילוב הבינתחומי, יאבד גם המינוח "התנגשות" מעוצמתו, שכן בהעדר דיספלינות תחומות היטב כלל לא תיתכן התנגשות. האינטר-דיספלינריות מונעת התנגשויות אלו בהכניסן את הארועים החיצוניים לדיספלינה לתוך הדיספלינות, וממוססת אותם שם. מהבחינה הזו, רעיון ההסבר באמצעות ההתנגשות יתפקד טוב יותר דווקא במערכת שהיא אינה בינתחומית.

לפני הבהרה נוספת של מושג ההתנגשות, ולשם הבהרתו על דרך השלילה, כמה מילים נוספות על דיספלינה, פרדגימה והיחס ביניהם. כתביו של תומס קון [1962]

בדבר המבנה של מהפכות מדעיות יכולים להוות בסיס רעיוני, אולם רעיון ההתנגשות שונה מהמושג אנומליה לקון לפחות בארבע אופנים:

1. קון מתייחס לפרדיגמה, כאן נטען לדיסיפלינה. פרדיגמה אצל קון הם "הישגים מדעיים הזוכים להכרה כללית, שלמשך זמן מסויים מספקים דגם של בעיות ופתרונות לקהילה המדעית"². אחרי שמצא, בדיעבד, כי הגדיר 'פרדיגמה' ב-22 צורות שונות³, צימם באחרית הדבר שכתב לסיפרו את המונח לשני תנאים הכרחיים:

A paradigm comprises the basic theoretical tenets, shared beliefs about appropriate models, and common values of scientific community. A paradigm, however, is also a set of 'exemplars'".

מנגד, דיסיפלינה היא "ענף... סדר... הוראות"⁴. אירגון מקצועי - - Professions של ידע⁵. לא כל פרדיגמה היא דיסיפלינה; לא ברור למשל האם מדע המדינה הוא גם דיסיפלינה עצמאית⁶ או רק אוסף של תיאוריות⁷. בספרות אף נשאלות שאלות באשר למיקומם ועצמאותן של תיאוריות אחרות, כמו הכלכלה [ר' Veblen, 1898] ועד כמה הן דיסיפלינות עצמאיות.

2. האנומליה - ההפתעה לקון - נושאת אופי רדיקליסטי⁸, קרי מוחקת את העבר וממקמת פרדיגמה חדשה במקום הישנה: פרדיגמות אינן מופרכות, הן קורסות⁹. מנגד, מושג ההתנגשות אינו עושה כן; הדיסיפלינה הקודמת אינה נמחקת אלא 'מקבלת מכה' בצורת הפתעה, וממשיכה בבסיסה להתקיים, לעיתים תוך שינוי מסויים, אולם לא בהכרח.

² קון, 1962, 9

³ קון, 1962, 144

⁴ Goodin, 1996, 4

⁵ Abbott, 1988

⁶ הגדרת 'דיסיפלינה' - ראה בהמשך פרק זה.

⁷ Goodin, 1996, 5

⁸ הרדיקליסטים ראו בויתור מלא, סיטוני וגורף על אמיתות קודמות תנאי להמשך ההתפתחות המדעית [אגסי, 1993, 48].

⁹ זיסר, 1993, 162

3. האנומליה לקון בעלת אופי מבורך, של השתנות והתחדשות; היא יציאה מהמדע התיקני למדע החורג מן השיגרה. מאידך, ההתנגשות לא נוקטת עמדה בנושא הדיסיפלינה המתנגשת בה, ולכל היותר מציגה את ההפתעה כקושי בניבוי של ארועים, שאף לא בהכרח יביאו לשינוי התיאוריות הקיימות.

4. התנגשות מתרחשת על ידי אירוע טיבעי, ממשי, שהקהילה המדעית פאסיבית לו, בהיותו פשוט מתרחש, קורה; *happening*; לעומת זאת, האנומליה היא ביטוי של מחקר בסביבה חברתית, לעיתים תוצאה של חשיבה תיאורתית בתנאי מעבדה; בעוד להתנגשות יש קיום מציאותי, הרי שלאנומליה, ההפתעה לקון, יש זהות או ביטוי אפיסטמולוגיים ולעיתים קרובות אף מתודולוגיים. בעוד שהאנומליה קשורה למבנה של מהפכות מדעיות, ההתנגשות קשורה למבנה של מהפכות - הפתעות - מעשיות.

לטענתי, התנגשות אינה חייבת להיות בין דיסיפלינות שוות ערך. תיתכן התנגשות בין מדע המדינה לתחומים במדעי הטבע או החיים; למשל בין מדעי המדינה להתפתחות טכנולוגית - דבר שיביא להתנגשות בדמות התנהגות חדשה של פוליטיקה בינלאומית (למשל כניגזרת מפיתוח פצצת אטום), השתתפות פוליטית לא צפויה (בשל שיפור טכנולוגי/תחבורתי הנוגע לאפשרויות ההצבעה) ועוד. כמובן שיתכנו התנגשויות בתוך מדעי החברה עצמם: בין מדע המדינה לכלכלה, מדע המדינה לפסיכולוגיה, מדע המדינה לסוציולוגיה ועוד, בתחומים שבמקביל התפתחו כתתי-דיסיפלינות במדע המדינה. מכל מקום, על פי רוב ההתפתחות הפנימית של כל דיסיפלינה תהיה צפויה ומובנת, עד לאותה נקודת התנגשות.

התנגשות משמעה בעצם כי a לא יכול להסביר את A ; אנחנו נוכל להסביר את A רק באמצעות B (או a , וכיו"צ). מדע המדינה לא יכול באופן עמוק ובלעדי להסביר את הפתעותיו. החלוקה הדיסיפלינרית הקלאסית מתעלמת מזה. למשל: "מדיניות ציבורית לבדה היא הסיבה להתנהגות מפתיעה של ממשלה". משפט זה, לפי התיאוריה שלהלן, הוא בלתי אפשרי, שהרי הסיבה למדיניות הציבורית צריכה לבוע מ B , ולא מעצמה: למשל מלחצים חוץ-פוליטיים, כלומר מקבוצות לחץ חברתיות או ממצב כלכלי. ואכן, על פי מודל התשומות והתפוקות של [David Easton 1971], הרי

שהגירוי שמפריד בין ה- output/input, אינו יכול להיות של מדע המדינה¹⁰, והגם שהוא מתורגם לכח פוליטי, בעיקרו הוא תגובה אחרת (למשל - חברתית או כלכלית)

11

אבהיר אופי נוסף של מושג ההתנגשות כמסביר באופן הבא: מקובל לטעון כי מאז קריסת ברית המועצות העולם הדמוקרטי "תר" אחרי אויב חדש, וכי טרם ברור אם פני המערכת הבינלאומית לכיוון טוב יותר או פחות מאשר במאה העשרים. ברקע עומדות סוגיות של איחוד (האיחוד האירופאי, התחזקות האו"ם) לעומת פיצול (קוסובו, קוויבק, מזרח-טימור). העובדה כי למעלה מעשור - כל משך שנות התשעים - אף דיסיפלינה אינה מספקת חיזוי תיאורטי באשר לעתיד הצפוי (למשל: איחוד או פיצול? שיתוף פעולה או איבה בין מדינתית?) משמע לכאורה כי מחכים להתרחשות חיצונית-מעשית על מנת לקבוע עובדות בשטח; הטענה שלי היא כי אמנם התרחשות כזו תתרחש בעקבות התנגשות עם דיסיפלינה אחרת¹². ואולם יש להיזהר עם מימוש רעיון ההתנגשות כמבא ולא כמסביר¹³, וכן מהחלתו על לא-ארועים (non-issues); ראשית, לא כל ארוע הוא הפתעה, שכן לעיתים הוא המשך ישיר ואבולוציוני של מגמה פנימית קיימת. המושג הפתעה, כאמור בפרק המבוא, אינו כל ארוע גדול. שנית, זזה העיקר, 'התנגשות' נועדה להסביר ארועים - להיות המשתנה המסביר הדיסיפלינארי להתרחשותו של ארוע, ולא לשמש מכשיר ניבואי.

בבסיס ה'התנגשות' אפוא שלושה עקרונות:

- ¹⁰ המודל הקלאסי של איסטון להסברת תהליך פוליטי מציב חץ 'גירוי' בין ה'תשומות' ל'תפוקות'.
- ¹¹ מה לגבי הטענה כי שינוי שיטת הבחירות תביא להשפעה מפתיעה של המועמד הנבחר? לכאורה זהו מצב בו ההפתעה במדע המדינה מוסברת על ידי התחום עצמו: שינוי המבנה המיסגרי הפוליטי הוא שמביא להפתעה, ומדע המדינה מוסבר באמצעות שינוי בסמכות המיבניות שלו-עצמו. ואולם לדעתי לא מדובר כאן בהפתעה, היות שתוצאות הבחירות היו יכולות להיחזות לפי השיטה החדשה, וכן ממילא יש לבדוק מה היו הסיבות לשינוי השיטה (לחצים חברתיים, שינוי דמוגרפי וכדומה). בנוסף, הרי אחרי שהבחירות הראשונות כבר התנהלו לפי המודל החדש, אנו כבר יכולים לנבא את הכח העתידי של ראש הממשלה. מקרים נוספים אמנם נידמים כהפתעה מתוך התחום, ואולם אז יש לבדוק האם ההפתעה אכן הגיעה מבפנים ולא מבחוץ. כך נחשבת קריסת המפלגות להפתעה פנימית בתוך מדע המדינה (ר' קורן, דני (עורך), קץ המפלגות - הדמוקרטיה הישראלית במצוקה (ת"א, הקיבוץ המאוחד, 1998). ואולם גם כאן מקור ההסבר טמון גם במקורות אחרים, למשל בשינויים אידאולוגיים (התפתחות הליברליזם והאינדוידואליזם), משפטיים-חברתיים (מעבר לשיח זכויות), כלכליים (קפיטליסטיים), טכנולוגיים (טלוויזיה) או תרבותיים (מעבר לתרבות המונים), שבאו לידי ביטוי בסופו של דבר בשינוי אירגוני של המפלגה ושל היחס בינה לבין המועמד והמצביעים.
- ¹² כך קרה במזרח טימור ב-1999: המשבר הכלכלי האסייתי גרם לשינוי פוליטי בדמות סילוק משטר סוהרט, ללחץ מערבי על ממשלת הגיבי כתנאי לחבילת סיוע כלכלית - ולהחלטת תושבי מזרח-טימור במשאל-עם בעד פיצול בחלקים אחרים של העולם טרם ארעה התנגשות, ועל כן לכאורה עוד אין הכרעה.
- ¹³ בסיס רעיוני לרעיון התנגשות מצוי, אגב, בתיאורית התלות (Dependency Theory) הקושרת בין התנהגות כלכלית של מדינות לבין לחץ פוליטי על שר האוצר, ומשליכה אותו, בשלב מאוחר יותר, על יחסים בין כלכלות של מדינות [Seers, 1981, p.15]. חוקרי העולם השלישי בורם זה טוענים כי מדינות אמריקה הלטינית, אסיה ואפריקה מוסברים באמצעות כלכלת מדינות העולם הראשון¹³. גם המרקסיזם הרי כולל אלמנטים הסבריים חיצוניים למדע המדינה, בהסבירו את הכלכלה ואת המדינה באמצעות תיאוריות של ריבוד חברתי.

(1) בבסיס הפתעה אמיתית¹⁴ במדע המדינה עומדת התנגשות של דיסיפלינה (כהגדרתה כתחום ארגון של ידע) עם דיסיפלינה אחרת;

(2) ההתנגשות היא שגורמת לקרות הפתעה, כלומר לאי התאמה בין ההנחות לגבי המציאות ובין המציאות עצמה;

(3) מאורע ההתנגשות הוא שמסביר הפתעה זאת.

נשאלת השאלה למה מועיל רעיון ההתנגשות כמסביר. לדעתי יש באימוץ הרעיון שלושה יתרונות מרכזיים:

ראשית, הוא תורם לצימצום הפער שבין גרימה לבין סיבה, פער שאובחן על ידי Hume. ההתנגשות מניחה שהדיסיפלינה המתנגשת קשורה לדיסיפלינה שבה התנגשו הן בקשר סיבתי והן בקשר של גרימה. Hume כידוע הבדיל בין השניים וטען כי קיומם של יחסים סיבתיים בין גופים, אינו מצביע בהכרח על קיום יחסי גרימה ביניהם: היום אינו גורם ללילה, נפילת הכדור אינה ניגרמת מהעפת הכדור לאויר שניות קודם לכן, אלא מכח המשיכה של כדור הארץ. כלומר, גם כשקיים קשר סיבתי בין ארוע X לארוע Y, הרי לא בהכרח ארוע X הוא גם זה שגורם את ארוע Y. כך גם לגבי ארועים פוליטיים. למרות זאת, אנו נוטים לטשטש את ההבדל שבין סיבה (מלשון 'סיבתי') לבין גרימה, בין היתר בגלל העובדה כי לעיתים קרובות הם באמת זהים. לעניין זה ראה למשל טענתם של שמיר ואריאן [1982], שהפרידו בין המשתנים השונים בקרב מצביעי מערך וליכוד ב-1981, ומצאו כי הסיבה להצבעה עבור מפלגה מסוימת אינה תלויה במידה מכרעת בתרבות הפוליטית ובמעמד החברתי, כפי שניתן להניח, אלא, יותר מכל, במימד הניציות והמסורתיות של הבוחר. כלומר: קיומם של יחסים סיבתיים, בדמות מציאת מצביעי ליכוד רבים מבין המזרחיים, אינו יוצר בהכרח גם קשר של גרימה בין ספרדים-ליכוד ואשכנזים-מערך. בקושי באבחנה בין הסיבה לבין הגרימה משתלב לטעמי רעיון ההתנגשות: הוא מראש קושר בין הגרימה לבין הסיבה. כלומר, במקרה ההצבעה העדתית (בחרתי דוגמא זו על אף שאין מדובר כלל

¹⁴ ושוב מתבקשת ההסתייגות בדבר הקושי בהגדרת הפתעה אמיתית, בניגוד להמשך התרחשות קיימת, מפתיעה ככל שתהיה.

בהפתעה) - הגורם מצוי בדיספלינה החיצונית למדע המדינה, שהתנגשה בה, והיא גם הסיבה וגם הגרימה.

נשאלת השאלה אפוא מדוע יש טעם באחדות זו, והאם לא נבון יותר לשמור על ההפרדה בין סיבה לבין גרימה? אני סבור כי אם נקבל את ההנחה כי ההפתעות מתרחשות בגלל דיספלינה אחרת, קרי שהדיספלינה האחרת היא גם הגורמת לארוע ולהפתעה, לא נטעה בחיפוש ההסבר מתוך התחום. בסיכום העבודה אפרט מה יתרונותיה וחסרונותיה של צורת הסתכלות זו, מבחינת מדע המדינה.

שנית, בקבלת הרעיון מתכהה במעט הבעייתיות הפסיכולוגית של הפוליטיקה ההשוואתית כמתודת חקירה, בעייתיות עליה עמדתי בהרחבה בפרק הקודם. ההתנגשות מהווה מעין תץ, תמרור כיוון, המפנה אותנו אל השביל המוביל לדיספלינה האחרת ממנה יבוא ההסבר הטוב יותר. דדוקטיבית נניח שאכן ההסבר החיצוני הוא הטוב ביותר, על סמך בחינת דוגמאות ההפתעה, והממצא כי מקור הסברן - מחוץ למדע המדינה. בכך ימנעו הטיות של בחירה, הנובעות מה- Selection problem, הגורמות לנו כחוקרים להעדיף הסבר אחד על פני האחר, בשל הטיות אישיות או בלתי רלוונטיות. ההתנגשות עוקפת עיוותים אלו בהציעה הסבר קבוע, פרי הניתוח וההסבר של הדיספלינה האחרת.

היתרון השלישי של הרעיון, לדעתי, הוא כי באמצעות ההתנגשות איננו נדרשים לוותר לגמרי על היומרה הניבואית, כפי שנטען בספרות הפוסט-המפליאנית, זו שהשלימה עם מוגבלות מדעי החברה לחזות את העתיד באופן מדעי/חוקי או בכלל. יותר מכך: אף איננו נדרשים לפסוק אם יש או אין בכוחם של מדעי החברה לנבא את המציאות או להעמיד מודלים תקפים¹⁵. ההתנגשות דווקא מאפשרת להשתמש בכשל הניבואי - הוא אקט ההפתעה - ככלי הסברי; לבחון את ההפתעה, ה'תוצא' (output) הניבואי, ולכרוך אותו למען חידוד ההסבר. שהרי אם נוותר לגמרי על האפשרות לנבא, הרי שבכך נוותר לחלוטין על הערך החשוב 'הפתעה', נייתר מילה זו מתוכן, וממילא לא נצפה לכל התקיימות שהיא, לא נפתע כשם שגם 'לא-לא נופתע'. אני סבור כי בכך מוותר המדע מראש על התמודדות בזירה חשובה. אולם בקבלת המושג 'הפתעה'

¹⁵ לעניין זה ראה פרק א' ובעיקר את עמדות קאר [1986] ו-Nagel [1961].

(ותוך מחיקת הביקורת על עצם הכישלון הניבואי) והכנסת ההפתעה לתוך המערכת ההסברית בצורת התנגשות, תתאפשר גם הסברה טובה יותר של המציאות¹⁶.

אציין כי התנגשות לא בהכרח תהיה ההסבר הבלעדי, ואף אין בכוחה לסתור הסברים אלטרנטיביים; היא אף לא יורדת לשורש ההסבר, זולת האמירה כי את ההסבר יש לחפש בדיספלינה אחרת. מן הבחינה הזו ניתן לדמות את ההתנגשות כאמור למעין פנס, זרקור, או שומר סף, שמורה לנו באיזה כיוון יש לחפש את ההסבר המדויק יותר; היא בבחינת שלט הכוונה לעבר הדיספלינה האחרת, שמורה לנו באיזה דרך ועם איזו מתודת בדיקה יש ללכת על מנת לספק את ההסבר המלא להפתעה, על סיבותיה.

ב. גבולות הדיספלינה

המילה דיספלינה תידון כאן במובן המוסדי, כתחומי לימוד (חוגים ומחלקות) באוניברסיטאות: פסיכולוגיה, כלכלה, מדע המדינה, סוציולוגיה, גיאוגרפיה וכדומה.

דיספלינה היא, בעצם, סדר (order), במובן המשמעת, לפי וובר [1958], והן במובן החלוקה לתחומי ידע. [Abbott 1988] מאפיין ידע אקדמי זה בשלוש הגדרות¹⁷: לגיטימיות, מחקריות וקיומן של הוראות. ידע זה כולל הסמלה של המציאות, וכן בדרך כלל רציונאליות, לוגיקה ומדעיות, שבאים לידי ביטוי בכללים ובאירגון הידע בקווים אבסטרקטיים במקום, Syndromic לעיתים אף תוך הכנה פרקטית למציאות או ביטוי שלה:

"Organize into a classification system and an inferential system... an indexing that reflect collection structure... that prevents use"¹⁸.

כך למשל, המשפטים כדיספלינה מאופיינת בהיותה צורת פרנסה; מבוססת על ידע משותף, אימון, לימוד ויכולת; מוצעת לזולת בנקודה ספציפית בחייו¹⁹ ובלתי ניתנת

¹⁶ כך אף מציע Bobrow, 1999, p.2, לבחון את מוצלחותו של ניבוי בתחום היחסים הבינלאומיים באופן מוגבל ביותר; ניבוי לא יחשב למוצלח או לבלתי מוצלח באם יתממש או לא, אלא הוא יחשב תמיד למוצלח אם הוא מציע אלטרנטיבות והתנאות, והוא כולל בתוכו גירויים (stimulate) שמשקפים את היכולת לעצב את המציאות בדרכים שונות.

¹⁷ Abbott, 1988, pp.52-58

¹⁸ Abbott, 1988, pp 52-58

לבחינה על ידו והוא תלוי בידע זה של האחר; מונופול של ידע זה בידי המחזיקים בו; רישוי וקוד אתי פנימי] Moore, 1977, p. 56-63; Beldstein, 1976, p.87; [1970, p. 13-15 במובנים רבים, זהו אף האיפיון של מקצועות נוספים.

מדע המדינה של סוף 1999 מאופיין בהתמקצעות (specialization) , (fragmentation) וג'יבוש מחודש (hybridization) השניים הראשונים מתקיים קשר דו-סיטרי, בעוד שהשלישי הוא תולדה של השני²⁰. למדע המדינה יש זיקות טיבעיות עם דיסיפלינות אחרות, בעיקר עם הכלכלה והסוציולוגיה, וזיקות אלו התפתחו להקרא "תתי-דיסיפלינות".

באבחנה שבין מדע פתוח למדע סגור, מאבחן מנחם פיש את מדע המדינה כמדע פתוח²¹. הכלכלה לעומתה, למשל, על אף הדומיננטיות שלה, נחשבת למדע סגור: למרות שהשליטה שלה על תחומי הידע האחרים בולטת, היא סגורה בטרמינולוגיה ובמתודות עצמאיות, וכן בקונצפט, תיאוריה, מודלים ומתמטיקה²². ב-1898 נתן את דעתו לכך²³ Veblen שראה את הכלכלה כמדע שאינו מתפתח בהשוואה למדעי החברה האחרים, בין היתר בהיותו מסביר את עצמו מתוך עצמו בלבד.

לעומת הכלכלה, מדע המדינה כאמור נחשב למדע פתוח, כמעט פרוץ; הדבר נובע לפי Goodin [1996] מהגדרת הפוליטיקה כתוכן של מדע המדינה, כלומר מתפיסת מדע

¹⁹ כך אף הרפואה, הספרנות, הפסיכולוגיה וכדומה.

²⁰ Dogan, 1996, 98. אופיינה הדיסיפלינה כהטרוגנית, חסרת ממשות והגדרה (ill-defined, amorphous and heterogeneous) (Dogan, 1996, 97).

²¹ פרופ' גרעון דורון תרם את הגדרת מדע המדינה כ"מדע ספוגי" - הסופג מהדיסיפלינות האחרות אך בכל זאת שומר על תיחמומו המוגדר.

²² Dogan, 1996, 114, 17 Seers, 1981.

²³ Veblen, במאמר שנקרא "why is economics not an evolutionary science" [1898] עמד על כשלון הכלכלה בהסברת ארועים. לפי Veblen, הכלכלה חלשה יותר ממדעי החברה האחרים היות שהיא אינה מנסה להתמודד עם קשרים והקשרים סיבתיים, אלא בוחנת את ההיבט האישי בארועים שאינם אישיים ("animistic"), תוך הכפפת הצרכים האישיים של הכלכלן לסדר ולסימטריות. כך גם הכלכלנים הפוליטיים ("taxonomic"), שבמקום לבחון ארועים כלכליים באופן דינמי שמקושר להתפתחות דינמיות של קונספציות, הם מקבעים את התורות שלהם במודלים של ניתוח סטטי. כלכלנים 'מודרניים' אלו מחפשים למצער את הנורמטיבי שצריך לדעתם להיות קיים. הדגש השגוי שלהם הוא על האדם הכלכלי, והם מניחים שיש, או שצריך להיות, איזון בין משתנים (כמו עלות ותועלת, יצור וצריכה, הנאה וסבל), ולא כך הוא. בחפושם ובכופם חוק טבע על המציאות, מוותרים הכלכלנים לא רק על קשרים סיבתיים אפשריים, אלא גם על ראייה פסיכולוגית של האדם הבודד ומניעיו הבלתי רציונאליים. Veblen טוען כנגד הפשטות הדיכוטומית של הכלכלה, שמניחה כי האדם מונע מכוחות הנאה וסבל בלבד. מבלי להתעכב כאן על אדם סמית שענה בענייניו זה לג'ון סטיוארט מיל, רלוונטית לעבודה זו הביקורת על אדם סמית מאת Veblen; חברה היא לא רק מכניזם, האדם אינו תמיד רציונאלי, הכלכלה לא מגיעה וגם לא צריכה לחפש נקודות איזון, מתח קיים בין יחיד לבין קבוצתו. אדם אינו צריך להיבחן בחברתו הכלכלית או התרבותית, אלא באופן אישי; בנוסף יש ליצור הסבר מפורט, שלא במנחים של הדוגמא אלא פסיכולוגיים, מיבניים ומוסדיים, של התהליכים הסיבתיים שמאחורי ההתנהגות האנושית. ההסבר שמציע Veblen הוא אינטר-אקטיבי, המשולב גם עם הביולוגיה, בדבר התקדמות פוסט-דרוויסטיית הנדרשת מהכלכלה כדי שתוכל להסביר את המציאות נכוחה. "אולם מדעי החברה ניכשלו במאה הנוכחית בישום הצעתו"] (Mayhew, 1998, p.449).

המדינה כתחום שחוקר את הפוליטיקה, אשר הגדרתה של זו האחרונה היא 'חלוקת המשאבים בחברה וכח (power)'.²⁴ המושג 'חברה אזרחית'²⁵, למשל, מיטיב לתאר שתי הרגליים שמדע כי הפוליטיקה על כל צורותיה מהווה מעין מתודולוגיה, והיות שהפוליטיקה היא אופן השימוש בכח חברתי, הרי שהמתודולוגיה של מדעי המדינה היא בעצם מתודולוגיה סוציולוגית.²⁴ המושג 'חברה אזרחית'²⁵, למשל, מיטיב לתאר שתי הרגליים שמדע המדינה עומד עליו בהקשר הזה. כך גם הקשר המורכב של מדע המדינה עם הפילוסופיה הפוליטית: Gunnell עומד על הקושי בהגדרת התחום כשייך למדע המדינה במקום לפילוסופיה.²⁶

ואולם למרות האבחנה הנוקשה שלהלן בין הדיסיפלינות, הביאו שנות התישעים למגמות פוסט-פוזיטיביסטיות ופוסט-בהביריסיטיות, שהשפיעו גם על התיחום של מדעי המדינה כדיסציפלינה, לטובת ערב רב של חלוקות, מגמות ומתודות,²⁷ וכן

דיסציפלינות רכות יותר, או של תתי-דיסציפלינות, עשוי להעביר את ההפתעה להתרחש בתוך הדיסציפלינות החדשות ולא בינהן, אולם בנושא זה לא אגע, שכן עינייני בעבודה זו היא בנקודת המפגש בין הדיסציפלינות הקיימות, ואיפיונה כנקודה המסבירה, ולא בשאלת התיחום (שזו שאלה בין היתר אירגונית-היסטורית).²⁹

מהבחינה הזו, העבודה מיבנית (סטרקטוראלית), בבחנה את הדיסציפלינה לפי המבנה של החוגים האוניברסיטאיים המסורתיים, למרות קיומם למשל של מעל מאה כיתבי עת באנגלית שיצאו ב-1992- והם עוסקים בנושאים תת-דיסציפלינאריים,³⁰ והתפתחותם המוכרת של תת-דיסציפלינות, ובעיקר פסיכולוגיה פוליטית, סוציולוגיה פוליטית וכלכלה פוליטית.³¹ בין תחומים אלו הקשר בין הדיסציפלינות לא נעשה באמצעות האינטר-דיסציפלינריות,³² אלא על ידי חוקרים בודדים, ובאמצעות המושגים

²⁴ Goodin, 1996, 7

²⁵ "כלל הקבוצות הפועלות במדינה תוך אוטונומיה יחסית ממנה" (קרן, 1999, 13).

²⁶ Galston, 1993, 31

²⁷ Almond, 1996, 89

²⁸ Carroll, 1993, 55

²⁹ לעניין זה ר' את עבודת הדוקטורט של סנאית גיסיס, בדבר המאבק הפוליטי של הסוציולוגיה להגדרת תחומה.

³⁰ Dogan, 1996, 103

³¹ Dogan, 1996, 110. פירסמה האגודה האמריקנית למדעי המדינה מעל 40 תתי תחומים, בהם פוליטיקה

ואתניות, פוליטיקה וחינוך, מדיניות בריאות, פוליטיקה ועסקים, מיגדר (sex roles) ופוליטיקה ועוד.

³² תכונה שנישללת על ידי Dogan בשל חוסר יעילותם של פורמי שיחה ומאיזוך חוסר היכולת של חוקר אחד להיות בקיא ביותר מדיסציפלינה אחת.

הבאים: קונספט³³, תיאוריות³⁴ ומתודות³⁵. אלו הועברו, לפי Dogan [1996] מדיסיפלינה אחת לשניה וייבאו אלמנטים, הנחות ומסקנות. ואולם נניח כאן כי עדיין התייחום הבסיסי השתמר; בכל אופן, ביטויי הפורמליים השתמרו (למשל: תנאי קבלה שונים לכל חוג באוניברסיטה). זאת, למרות שבעתיד עשוי להעלם התייחום הדיסיפלינארי המסורתי לטובת חוגים מתודיים ולא נושאים³⁶. ואכן, בסוף שנות התשעים התרחב העיסוק גם בלימודי המדע העצמאי גופא (science studies) (אופייני הקשרים המורכבים בין המדע לבין הדיסיפלינות. כך למשל, בעוד הדיסיפלינות מתחרות אחת בשניה, מושא ההסבר פאסיבי להן ובעינו עומד והן בעלות גישה אימפריאליסטית כלפיו, המדע הטהור נקי מכל זה. די אם נאמר שהקשר בין דיסיפלינות למדע באשר הוא (פוזיטיביסטי, אמפרציסטי, בהביריסטי או אחר) - אינו נקי

37

ג. ההתקדמות הפנומית בתוך הדיסיפלינה החברתית

בתימצות, הרי שההתקדמות מתוארת על ידי קארל פופר ותומס קון באופן מנוגד. פופר, כמייצג הגל השלישי של הפוזיטיביזם³⁸, מציע את ה-Falsifiability כשיטה להוכיח באופן מדעי אמיתות מדעיות על דרך השלילה³⁹, תוך דחיית היפוטזות באמצעות כללים קבועים, אלא אם הממצאים מתאימים להיפוטזות תוך סטיה של עד חמישה אחוזים⁴⁰. לפי Ricci [1984] מחקריו של פופר על הדמוקרטיה הם גם השקפת עולמו על המדע: בשניהם מחוייבים ספקנות וחקירה, שינוי והתעדכנות, כלי איזון וביקורת הדדים (בדמוקרטיה בין האזרחים לשלטון, ובמדע - בין המדענים).

³³ למשל מושגים כמו 'כריזמה', 'חוק', 'מהפכה', 'כח', שמשמשים הן סוציולוגים והן אנשי מדע המדינה.

³⁴ למשל בדבר קבוצות אינטרס.

³⁵ בעיקר מתודות חקירה לוגיות, מתמטיות וסטטיסטיות.

³⁶ אוניברסיטת קולומביה האמריקנית מקיימת חוג ללימוד המדעים כולם; תחת תירגול שיטות מחקר דומים נילמדים מדעי החברה השונים ביחד.

³⁷ Biagioli, 1999, 32

³⁸ אחרי הגל הראשון של מארקס ואנגלס, והגל השני של המעגל היונאי - outhwaite, 1987, 6.

³⁹ Oxford, 1996, 176

⁴⁰ Oxford, 1996, 177

המבדיל בין מדע ללא-מדע אינה שאלת האמת, אלא יכולת ההפרכה, באמצעות הניסוי והטעיה - ⁴¹trail and error.

מנגד, לפי קון, ניתן לראות את המציאות באופנים שונים, ולכן 'מהפכות מדעיות' אינן שלבים בהתקדמות המדע לעבר גילוי המציאות המוחלטת 'כמות שהיא', אלא הסכמה חברתית ועכשוויות של קהיליה, במובנה החברתי. קון נתפס איפוא גם כסוציולוג של המדע⁴², של הבנת הפרדיגמה באמצעות הבנת הקהיליה. בעוד שלפי פופר גורמי היסוד של המהפכות המדעיות מצויות בבסיס המדע החבוי, לפי קון הם חוץ מדעיים, וניתנים להסברה בעזרת הסוציולוגיה והפסיכולוגיה של הקהיליה המדעית יותר מאשר באמצעות הלוגיקה של הגילוי המדעי. גם הויכוח בין הפרדיגמות המתחרות (פרדיגמה היא מינוח שתבע קון) הוא ויכוח בעל אופי חברתי, שאי אפשר ליישבו רק באמצעות עובדות, משום שהשאלה מה יחשב עובדה מראש שנוי במחלוקת.

מכאן מתבקשת המסקנה כי לפי קון, המציאות הינה מה שנתפס חברתית ככזה, ומושג הפתעה, כפי שמצופה שקון יגדיר אותו, הוא גמיש: הפתעה יכולה להיות בקרב קהיליה שהאמינה בפרדיגמה אלטרנטיבית, ולא תיתכן בקהיליה "הנכונה", וביתר דיוק: הפתעות קורות תמיד בנקודת המעבר בין פרדיגמות (وهיא נקראת אנומליה) והן ההליך "הדמוקרטי" של התחלפותה; למילה הפתעה אין על כן שום קונוטציה פסולה או מראית של כישלון מדעי, נהפוך הוא. זאת בעוד שלפי פופר הפתעה היא ניגזרת של התבדות הידע הקיים כשלב לקראת מציאת האמת, אם כי גם אמת זו צפויה להיות זמנית, עד להפרכתה המחודשת⁴³.

⁴¹ ר' גם בן ישראל, 1989, עמ' 31-41.

⁴² trigg, 1985, 15

⁴³ בהבדל שבין פרנסיס בייקון לפופר בביקורתם על מושג האינדוקציה, נחשב בייקון למי שסבור שבסופו של תהליך הפרכה מצויה אמת מוחלטת, ואילו לפי פופר, הליך ההשערות וההפרכות הוא תמידי [ר' בן-ישראל, 1989, 66].

דוגמאות להחלטות פתע המדינה

בדוגמאות הבאות אמחיש את רעיון ההתנגשות שתיארתי, ואראה איך כל אחת מההפתעות שאציין ארעו כתוצאה מהתערבותה של דיסיפלינה אחרת. גם כאן מתבקשת ההסתייגות כפולה: האם מקרים אלו הם הפתעות, ו-האם אלו ההפתעות היחידות? ובכן, מוסכם כי רובה המכריע של הקהילה המדעית הופתע מהתקיימותם של הארועים שבחרתי לנתח. לגבי כל אחד מהארועים האלו (המשבר הכלכלי של 1929, עליית היטלר לשלטון, פוליטיקת האטום, קריסת ברית המועצות והדמוקרטיזציה בעולם) - קרו כהפתעה למדע המדינה, כלומר לא נחזו על ידי מדעני התחום. אין הדבר אומר שאלו הן ההפתעות היחידות או לחילופין הארועים הגדולים היחידים; אולם די לדעתי בעצם היותם מרכזיים כל-כך, ובעלי מכנה משותף אחיד (בלתי נחזים) בכדי להוות קבוצה הראויה להתייחסות בוחנת.

1. התנגשות טכנולוגית

שני ארועים טכנולוגים חשובים ארעו במאה העשרים ומהווים דוגמא להתנגשות במדע המדינה: (א) גילוי, או יצור, פצצת האטום בשנות הארבעים, ו-(ב) התפתחות אמצעי התקשורת, ובעיקר תקשורת המחשבים, בשנות השמונים. שני המצאות/גילויים אלו קרו בתחום אחר, הטכנולוגי-פיסיקאי החיצוני למדעי החברה, אך בעת שארעו הם גרמו לארועים מפתיעים גם במדע המדינה ואף היוו את ההסבר להפתעות אלו. אתארם להלן.

(א) פיתוח פצצת האטום היתה התנגשות מהסוג הטכנולוגי בדיסיפלינת מדע המדינה. עד ה-6 באוגוסט 1945, יום נפילת פצצת האטום האמריקנית על הירושימה, ניבחנו היחסים הבינלאומיים במושגי מלחמה מיושנים: חשיבות לגודל הצבא, למיגוון הארסנל המלחמתי, חשיבות לניידות ולמהירות התעבורה, יכולת חורבן מוגבלת וכדומה. מלחמות התרחשו בעיקר בין צבאות של מדינות. העורף נפגע פחות. הפוליטיקה הפנימית והחיצונית של מדינות התבססה על התפיסה כי מלחמה אינה משחק סכום אפס, כלומר יתכן נצחון למדינה 'בסיבוב הבא'. בתחום מדע המדינה

והמחשבה הפוליטית פרחו על הרקע הזה הלאומיות הליבראלית לארנסט רנן (שביטא רעיונותיו כצרפתי כתגובה לסיפוח אלזס ולורן לגרמניה), ז'ול מישלה ("צרפת נולדה במהפכה הצרפתית") וג'וספה מציני (צריכה להיות חלוקה אלוהית של עמים במדינות), והלאומיות הרדיקאלית של היינריך פון טרייטשקה (זכות הכיבוש), אנריקו קורוציני (המלחמה כערך מלכד) ואחרים. הפאשיזם והנאציזם חתרו כאידאולוגיה פוליטית וחברתית לסדר מדיני ועולמי חדש, בכפוף למדינה. גם הכלכלה נירתמה למדינה ובעת המלחמה - ליצור תחמושת וציוד צבאי.

אבל מאז ה-6 באוגוסט 1945, ניבחנה המערכת הפוליטית הפנימית והעולמית במושגים פוליטיים, אידאולוגים ואסטרטגים חדשים⁴⁴, מפתיעים בהיותם יוצרים מציאות חדשה שלא ניצפתה קודם לכן. המושגים החדשים חייבו תפיסה פוליטית, מדינית, כלכלית, מיבנית ובינלאומית חדשה, והם שינו את המציאות כולה: לשיח ולמהות נכנסו ביטויים ואסטרטגיות של מאזן אימה, כח ונגד-כח, מלחמה מוגבלת, עמימות, נאט"ו, ברית ורשה, תפוצה גרעינית, מלחמה שלא במתכוון, פיקוח, איסור ניסויים גרעיניים, קהילת האימה, מלחמת הכוכבים, הרתעה גרעינית, ההרס ההדדי המובטח (MAD) ועוד. הרטוריקה הלאומית פינתה מקומה למאבק בין שתי אידאולוגיות בלבד: הקומוניזם והליברליזם.

המציאות החדשה במדע המדינה ניגרמה אפוא, וגם הוסברה, באמצעות הפיתוח הטכנולוגי; הפיזיקאי רוברט אופנהיימר, מנהלו המדעי של מתקן לוס-אלמוס בו ניבנתה הפצצה הגרעינית האמריקנית, ועוד לפניו, הפיזיקאי אלברט אינשטיין, הפתיעו את הפוליטיקה יותר מכל פוליטיקאי אחר - ובמעשיהם גם הסבירו את הפוליטיקה החדשה מאז.

(ב) דוגמא שניה להתנגשות טכנולוגית מהווה פיתוח **תקשורת המחשבים**: עד תחילת שנות השמונים, נוכח מצב המלחמה הקרה, התפתחות הנשק ואמצעי הלחימה (ובעיקר פצצת האטום), ריבויים של משטרים טוטליטריים, אידאולוגיות נוקשות ומוקדי מתח בעולם, רווחה הנחת עבודה פסימית באשר לעתידן של מדינות ואנשים. עיתון אמריקני מנה את הדקות עד לשעת ה-ש', חצות, לפי משברי מאזן האימה בין ארצות הברית לבין ברית המועצות, וקבע, כל שבוע, את האומדן כ"דקות ספורות עד

שעת ה-ש". צבאות העולם הוציאו מיליארדים על חימוש ומודיעין. החברה האמריקנית עברה מקארטיזם אנטי-קומוניסטי חודרני. האסטרטגיה האמריקנית בעולם ובמזרח התיכון נבעה מתיאורית הדומינו, לפיה יש להציל כל מדינה לבל תיפול בשבי הקומוניזם. אפילו עולם המוזיקה הצטרף לפסימיות הכללית שרווחה בין 1945 ועד 1990.⁴⁵

בפועל, המציאות היתה הפוכה לגמרי, והפתיעה את כל העולם, שחש מהפוטנציאל הגרעיני: עם קריסת ברית המועצות הגיעו לעולם תור זהב דמוקרטי ותהליכי פיוס. הקומוניזם, כאידאולוגיה, כשיטה פוליטית וכלכלית וכאסטרטגיית סדר עולמי, ירד מהבמה. מדינות אירופה הגבירו את תהליכי האיחוד ביניהם (הקהילה האירופאית על מוסדותיה הפוליטיים) ובתוכן (גרמניה); במזרח התיכון החל תהליך שלום, שכלל שלושה חוזי שלום עד שנת 2000; האו"ם התחזק, ויכולתו להגיב הפכה לאפקטיבית יותר; ערכי הליברליזם של מעצמת העל הדמוקרטית היחידה התפשטו בעולם. ערכי איכות סביבה וזכויות אזרח נכנסו לעולם המשפט והפוליטיקה. נשק גרעיני פורק. מדינות נוספות נפתחו והפכו לדמוקרטיות, ומאמרו של פרנסיס פוקוימה [1993] בדבר קץ ההיסטוריה נכנס לתוך השיח האקדמאי, הפוליטי והתקשורתי. במדינות דמוקרטיות נרשם יחס חיובי ישיר בין דמוקרטיזציה לבין רווחה וצמיחה כלכלית.

על הסיבות להשתנות מפתיעה זו עומד רוברט א. ליין [1965], שייחס את השינוי לרציונאליות המדעית, שבאה לידי ביטוי במיחשוב ובתקשורת.⁴⁶ מעניין שליין חזה את התהליך כבר ב-1965, ובכך שילב בין הניבוי להסבר, על אף שעמדתו היתה בדעת מיעוט. להנמקת תחזיתו הוא השתמש בפועל בהסבר התנגשותי: הטכנולוגיה היא שתשנה את המציאות הפוליטית הקודרת ששררה אז, כפי שתיארת.

⁴⁴ ר' למשל הרבני [1964], ואת אבנר כהן [1987].

⁴⁵ בין היתר בשירו של סטינג משנות השמונים "אני מקווה שאלוהים אוהב גם את ילדיהם", או בשירי תקווה ומרד ובהם "תנו לשלום צ'אנס" של הביטלס, בשנות השישים.

⁴⁶ Lane חזה בשני מאמרים שפירסם ב-APSR כי ארצות הברית נתונה בתהליך של כניסה איטית ובטוחה לעידן של שפע ופיוס. ליין ביסס את מסקנתו על נתונים אמפיריים מוגדרים: ההתקדמות נובעת מצימצום החיכוכים החברתיים, הפוליטיים והכלכליים תודות להתרחבות בידע המדעי הזמין, ובניצולו של ידע זה להבאת דעת הקהל לעיצוב מדיניות ממשלתית מסוימת. הוא תיאר את אמריקה כ"חברה מיועדת", אשר המדיניות הציבורית בה נקבעת באופן מדעי ודמוקרטי, כלומר אנשים שמבקשים ידע בדרך נאותה, כלומר בשיטה מדעית, ומבססים את המדיניות הציבורית עליו ולא על כח בלבד או יתרון אלקטורלי. הידע הזה מהווה היפוכה של האידיאולוגיה. הוא חזה כי מיקבץ הנתונים הבאים יביאו לשיפור עתיד ברמת החיים: מספר עובדי המדינה המתמנים לתפקידים על סמך כישורונם ולא על סמך קשרים; הוצאות הממשלה הותאמו יותר ויותר לאמות מידה שקבעו פקידים בלתי משותפים; משרדי ממשלה ניסו לטפל ללא משוא פנים בבעיית העוני; מוסדות מחקר ואוניברסיטאות סיפקו נתונים סטטיסטיים לממשל. בדיעבד איפוא משמש הניבוי של ליין כמסביר תור הזהב האמריקני באמצעות טכנולוגיה, רציונאליות ומדעיות.

ואכן, הסבר מרכזי (הן כגורם והן כסיבה) לדמוקרטיזציה שתיארתי, מצויה, לדעת הספרות העוסקת בנושא, בהתפתחות הטכנולוגית והתקשורתית: הטלוויזיה, הלווינים ותקשורת המחשבים - האינטרנט - כולם גרמו למדינות ואנשים להפתח למידע מערבי, רציונאלי, זמין, נטול צנזורה, שיויוני, נעדר אידאולוגיה מקומית. החידושים הטכנולוגיים האלו השפיעו על המצב הפוליטי, המדיני והבין-מדיני, יצרו הפתעה למדע המדינה, והם אף אלו שמסבירים אותו.

לסיכום ההסבר בדבר ההתנגשות הטכנולוגית אני טוען, כי תפנית זו במדע המדינה, קרי בפוליטיקה של המדינות ובינהן, באידאולוגיות הפוליטיות, בצורות המשטרים, בסוג המנהיגים ובמוסדות הפנימיים והעולמיים אכן ארעו כהפתעה לתחום, והם מוסברים באמצעות התרחשותם של הארועים הטכנולוגיים - פיתוח האטום ותקשורת המחשבים.

2. התנגשות חברתית

הספרות מכירה באי-חיזוי נפילת ברית המועצות והגוש הקומוניסטי כאחת ההפתעות המרכזיות של המאה⁴⁷. הכנס השנתי של האגודה הבינלאומית לסוציולוגיה, שנערך במיאמי באוגוסט 1993, הוקדש לאי-חיזוי זה. ארוע ההפתעה, גם אם בא בעקבות החלטה פוליטית של המזכיר הכללי מיכאל גורבצ'וב, נבע מלחצים עליו וממכלול של סיבות שאינן פוליטיות, כפי שאציין, על אף שהפוליטיקה היתה זו ששיקפה את הבעיות ואף החליטה על פתרון, באמצעות חיסול המדינה במתכונתה כברית של רפובליקות ועמים.

גורבצ'וב עצמו מתאר [1989] את תחלואי ברית המועצות⁴⁸: "בעיות חברתיות-כלכליות, אקולוגיות ודמוגרפיות, בעיות הנוגעות למדינה ולחוק, ובעיות של שפה והתפתחות חברתית ושימור המסורת הלאומית"⁴⁹;... תהליכי התפתחות עמוקים בחברה הסוציאליסטית שלנו.... חברה זו בשלה לתמורה⁵⁰; יותר ויותר היה המשק

⁴⁷ ר' למשל אדליסט וארבל [1998]; 89, Adam, 1996, p.1520, Hechter, 1995.

⁴⁸ גורבצ'וב, 1989, עמ' 29-9.

⁴⁹ גורבצ'וב, 1989, 9.

⁵⁰ גורבצ'וב, 1989, 15.

נתון בלחץ כספי... החל סחף הדרגתי בערכים האידיאולוגיים והמוסריים של בני עמנו...⁵¹ ועוד נימוקים והסברים מהתחומים הכלכלי, התרבותי, המוסרי, הבינלאומי, המפלגתי, הבירוקרטי, התחבורתי, הצרכני ועוד.

Adam, [1994] - Moore[1996] ואחרים עומדים על הבעיות החברתיות והכלכליות של ברית המועצות כסיבה מרכזית להתפרקותה. התפרקות זו, שבאה לידי ביטוי פוליטי, הפתיעה כאמור את מדעני המדינה.

כסיבה כלכלית לקריסה ניתן להתייחס למחירי המוצרים לצרכן, שלא תאמו את מודל ההיצע והביקוש הרציונאלי⁵². הסבר כלכלי אחר טמון ביכולת היצור הגבוהה של המשק הקומוניסטי, שבהעדר תחרות לא מיצה את מלוא יכולתו. קיומו של שכר קבוע לא איפשר ולא עודד תחרות בין עובדים. אי קיומו של כסף (כמטבע עובר לסוחר) והסתמכות רבה על אשראי ועל מסחר חליפין⁵³. הוצאות ביטחון גבוהות. תיכנון מרכזי מצד מוסקווה וה-CMEA (Council for Mutual Economic Assistance) אשר הוכתב לרפובליקות. התמקדות אזורית ביצור מוצר צריכה מסויים בלבד. קשיים בסחר עם מדינות לא קומוניסטיות, ובפנים - סחר במחירים מלאכותיים. חוסר שיוויון כלכלי בין הרפובליקות. כישלון הרפורמות הכלכליות של 1960 אשר הונגריה וצכוסלובקיה לא לקחו בהם חלק, לא הוקדש מספיק זמן להטמעתן ואשר נעשו מוקדם מדי, דווקא בעת תור הזהב הכלכלי בברית המועצות; רפורמות אלו, בעל זיקה קומוניסטית פחותה, נעשו בשלב בהן האמונה בקומוניזם היתה גבוהה, ועל כן, על פי אחד ההסברים, לא ניקלטו היות והן במובן מסויים הקדימו את זמןן⁵⁴. מאידך, העדר רפורמות כלכליות כלשהן במהלך כל שנות השבעים⁵⁵. אי השקעה חוזרת בציוד מכני. נתונים כלכליים שגויים (למשל על אחוזי אבטלה אמיתיים, כולל 'אבטלה סמוייה'). השקעה שלילית⁵⁶, הקטנה ביצור התעשייתי והחקלאי. הקטנת כח העבודה. קיומה של בעלות פרטית שחורה.

⁵¹ גורביצ'וב, 1989, 19

⁵² Adam, 1996, 4

⁵³ Adam, 1996, 76

⁵⁴ Adam, 1996, 121

⁵⁵ Adam, 1996, 121

⁵⁶ Adam, 1996, 181

כסיבות חברתיות לקריסה ניתן לציין בעיקר את אלו: אזורים אתניים הומוגנים והעדר היטמעות הדדית, גרמו למגמות בדלניות⁵⁷; ערב שפות רב; קיומן של אליטות בירוקרטיות על אף התיאוריות בדבר השיוויון החברתי; אכזבה מאי הצלחת המהפכה בצורת הפיכת כל העולם לחברה אחת; בפרספקטיבה סובייטית - כישלון בתיכנון החברתי בפיזור אוכלוסין⁵⁸. רמת חיים נמוכה, נמצאת בירידה בעיקר מהמחצית השניה של שנות השבעים⁵⁹.

כעת יש צורך בסיוג ההכללה: בהקשר לקריסת האיידאולוגיה הקומוניסטית ולקריסת ברית המועצות כמדינה, ניתן לטעון כי השניים משולבים זה בזה (כלומר, הקומוניזם כתיאוריה חברתית וברית המועצות כמדינה);

הקומוניזם למארקס ראה בחברה האוטופית את הכלי לביטול המדינה, בין אם באמצעות מאבק מהפכני אלים או בהמתנה להתמוססותה של המדינה. זאת, אך גם ההפך: במהלך שנות קיום ברית המועצות, ראה המשטר הקומוניסטי במדינה ובמוסדותיה (הק.ג.ב. והמפלגה למשל) כלי לשליטה בחברה ובערכיה. זאת, בניגוד לתפיסות ליברליות משל האמנה החברתית, הרואה את המדינה בצימצום וכרע הכרחי, ואת המערכת החברתית כמנותקת ממנה, עד כמה שניתן. כלומר הקומוניזם וברית המועצות מהווה דוגמא של מערכת חברתית ומדינתית שבמוצהר ומראש משולבות האחת בשניה.

וכך יוצא, שהעדפה של מודל ההתנגשות כהסבר - תכריע בין העמדות האלו לטובת עליונותה של החברה על פני המדינה; קרי, רעיון ההתנגשות תומך בהקשר הזה בגישה הליברלית שהחברה היא המשפיעה על המדינה, ולא ההפך. כלומר, יותר מאשר המדינה משפיעה על החברה, הרי החברה משפיעה על המדינה, שהרי מוצע כאן לחפש את ההסבר לשינוי המדינתי בעצם השינוי החברתי, ולא ההפך. זאת, למרות קיומם של טקסטים המסבירים את התמוטטות ברית המועצות מנקודת המבט של המדינה בלבד. אלו הסוברים כך מחפשים את הסיבות לקריסה במאבקים מיבניים, למשל בין הרפובליקות לבין השלטון המרכזי בקרמלין, בוחנים את סיאוב המפלגה וכדומה. לפי תיאוריות אלו, ניתן לכאורה להסביר את התמוטטות ברית

Moore (ed.), 1994, 107⁵⁷

Adam, 1996, 11⁵⁸

Adam, 1996, 184⁵⁹

המועצות באמצעות מדע המדינה בלבד, על אי יעילות המדינה ומיבניה, ללא התייחסות לחברה.

ואולם רעיון ההתנגשות מעדיף כאמור את ההסבר החברתי לקריסת המדינה. עובדה היא, שהמדינה הקומוניסטית קמה מבחינה עובדתית-כרונולוגית בעקבות רעיונות חברתיים שהבשילו, ולא ההפך. כלומר, הקומוניזם לא נולד כתוצאה מהקמת ברית המועצות, אלא המדינה קמה, בעקבות המהפכה החברתית שהחלה ב-25 באוקטובר 1917, וכתוצאה מההגות הקומוניסטית שהתחילה כחשיבה אידאולוגית וכתנועה חברתית. בעובדה זו יש לדעתי בכדי לתמוך בעמדה שגם התמוטטות ברית המועצות נבעה משינויים חברתיים, ולא שהשינויים החברתיים נבעו מקריסתה המיבנית של המדינה⁶⁰.

3. התנגשות כלכלית

עד 1997 תפסה אסיה מקום מוביל כשוק צריכה ויצור; 'ארבעת הטייגרים' - סינגפור, טיוואן, דרום קוריאה והונג-קונג, וכן תאילנד, אינדונזיה, מלזיה, הפיליפינים, יפן ואחרים - נקראו 'שווקים מתעוררים', והציגו צמיחה שנתית והשקעות חוץ גבוהות, לצד אינפלציה ורמת אבטלה נמוכים. התחזית לגביהם היתה של המשך צמיחה גבוה ביותר, כאזור שנתון בבום כלכלי עצום שרק יגבר. משקיעים ומוצרי יצוא נהרו לאסיה.

כך היה - עד ה-2 ביוני 1997⁶¹. בתאילנד החלה הצניחה עם פיתוח של 18 אחוזים בשער המטבע המקומי, הבאט, בתוך יום אחד. הדבר ארע עם ביטול המשטר בן שלוש עשר השנים של הצמדת המטבע הלאומי לסל המטבעות, שהדולר האמריקני היווה 80 אחוזים ממנו, וכינון מדיניות ה"ניוד המבוקר" תחתיו, בו יוכל הבאט לנוע למעלה ולמטה בטווח מסויים ומוגן מול הדולר. הסיבה לשינוי המדיניות המוניטארית: גירעון במאזן התשלומים, שהגיע ל-8 אחוזים מהתמ"ג ב-1996. הבעיה המוסברת הנוספת שהעיבה על הכלכלה התאילנדית היו חובות אבודים בסך כולל של 72

⁶⁰ ואכן Collins [1995], שהתגאה בכנס במיאמי בכך שחזה את נפילת ברית המועצות כבר ב-1978, עומד על נחיצות השימוש במודל גיאופוליטי כתנאי לניבוי מהפכה פוליטית של מדינה. המודל הניבואי שפיתח Collins לקריסתה הפוליטית של מדינה כולל שלושה שלבים, ובסיסו חברתי: מציאת נקודת ההבצעה החברתית של תנועה חברתית שמופיעה תוך יומיים-שלושה; היא מביאה ליכולת לנבא מלחמה שיכולה להתרחש תוך 2-10 שנים; על פי מלחמה זו ניתן לנבא עיניינים גיאופוליטיים כמו קריסת מדינה, בטווח של שלושים עד חמישים שנה. Kuran [1995] עומד על הקושי בהחלת יחס ישיר בין הרמה החברתית לרמה הפוליטית [Kuran, 1995, p. 1535].

מילארד דולר, כמחצית מהתמ"ג השנתי של תאילנד, בעיקר מצד המיגזר הבנקאי, בשל השפל בענף הנדל"ן, בעקבות בניה שלא נימכרה. עד אז גרם משטר ההצמדה לצריכת שיא של אזרחים על חשבון יצור ויבוא; ואולם המשטר החדש של אי הצמדת המטבע גרם בתוך שעות לפגיעה בכל הגורמים הכלכליים במדינה שיש להם חובות לתשלום במט"ח, ובהם חברות ממשלתיות מרכזיות, מונופולים ובנקים.⁶²

אחרי הנפילה בתאילנד, קרסו בזו אחר זו במפתיע כלכלות אסיה בסדר הכרונולוגי הבא: הפיליפינים (באותו יום), מלזיה ואינדונזיה (מה-14 ביולי), סינגפור (מה-22 ביולי), דרום קוראה (מה-25 ביולי). למעשה טיוואן היתה היחידה שלא נידבקה בקריסה הכלכלית מבחינת מספר פשיטות הרגל, גובה הבורסה, יציבות המטבע והאווירה הכלכלית. סין והונג-קונג שמרו אף הן על שער מטבע יציב, אם כי באופן מלאכותי. מהודו מזרחה, קרסו בהפתעה כלכלות מדינות אסיה, כאשר להפתעה זו נילוה מימד המיידיות (היא ארעה בתוך שעות וימים) והפאניקה (באסיה ובברוסות המערב). הטבלה הבאה מציגה את גודל המשבר הכלכלי האסייתי באחוזים, לתקופה שבין 2 ביוני '97 ל-24 במרץ '98:

סה"כ	אינדקס בורסאי	שער חליפין כנגד \$ אמריקני	מזרח אסיה
-28	-17	-11	יפן
-11	-11	0.2	סין
-70	-34	-36	דרום קוראה
-22	-22	-0.1	הונג קונג
-5	10	-15	טיוואן
			דרום מזרח אסיה
-53	-17	-36	תאילנד
-65	-34	-31	מלזיה
-96	-24	-72	אינדונזיה
-31	-20	-11	סינגפור
-47	-18	-29	פיליפינים
+24	+24		ארצות הברית

מקור: Cambridge journal economics

⁶¹ הסקירה שלהלן מובאת מתוך העיתון הכלכלי "גלובס", גיליון 3410 מיום 2 ביולי 1997 ואילך.
⁶² את המכירה המאסיבית ביותר של באטים עשו באותו היום 'קרנות הגדר' של הספקולנט האמריקני ג'ורג' סורוס, שהרוויח בתוך שעות 800 מיליון דולר מפער הרווח שבין המטבע המקומי לבין הדולר, בטכניקה הידועה בשם "מתקפה".

המשמעות הפוליטית של משברים אלו היה שינוי השלטון בכל המדינות שנפגעו/הופתעו. אינדונזיה ספגה את השינוי הגדול מכולם: החלפת משטר סוהרטו הממושך, בחירות חופשיות ותביעות לאומיות שנענו. גם יתר המדינות סבלו מחוסר שקט פוליטי: במלזיה נאסר מנהיג פוליטי מכהן; ביפן התפטר ראש הממשלה; בפיליפינים נערכו בחירות. הטלטלה הכלכלית הפכה לטלטלה פוליטית.

גם כאן ניתן לכאורה לטעון כי הכלכלה במדינות אלו שיקפה או נבעה ממבנה פוליטי רעוע⁶³. על כן הבעייה היא בזיקה הברורה בין הפוליטיקה המושחתת לכלכלה⁶⁴, שמראש מונעת קפיטליזם אמיתי ומכאן הסתכלות חד-דיספלינארית, של מדע המדינה או הכלכלה לבדם על המשבר, ועל כן האחריות לאי חיזויו צריכה להיות מוטלת לכאורה גם על הכלכלנים. תחילת ההפתעה נובע מאקט פוליטי, של שינוי המדיניות המוניטארית על ידי שר האוצר התאילנדי החדש, תאנונג בידאייה.

ואולם גם אם נקבל טענה זו, הרי שאין להתעלם מה'סטירה' שספגה הפוליטיקה מהכלכלה; ההפתעה הכלכלית הביאה כאמור לסידרה של שינויים וזעזועים פוליטיים שעובדה היא שהם לא באו מתוך עצמם. בנוסף, גם האקט הפוליטי של שינוי המדיניות המוניטארית לא היה פוליטי בעיקרו אלא צעד שנבע ממציאות ומצורך כלכלי קיים; לסיכום גם פה לטעמי ניתן לראות מצב של התנגשות: כיצד מציאות כלכלית מפתיעה מזעזעת את המבנה הפוליטי ואף מסבירה אותו.

להבדיל, גם באשר לפרוץ מלחמת העולם השנייה מתקיים הסבר כלכלי חזק. אחד ההסברים החזקים לפי ברכר לעליית הנאציזם כהפתעה⁶⁵, טמונה במשבר הכלכלי של 1929 ובשינויים החברתיים שבאו בעקבותיו⁶⁶. גם כאן, לבד מהשימוש בכלים פוליטיים לשם השגת השלטון, כל יתר ההסברים להפתעת עליית הנאציזם שאובים ממקורות חיצוניים למדע המדינה - תרבותיים, אידאולוגיים, היסטוריים, 'מדעיים',

⁶³ Mark Thompson (1997), בהתמקדו במלזיה וסינגפור, מוצא שעל אף הגידול בתוצר, בהון הפנוי והגידול בשכבות הביניים ובאליטות, לא נילוו לכך הליכי דמוקרטיזציה אמיתיים; ההתפתחות הכלכלית במדינות אלו נשלטה והובלה כמהלך ממשלתי על מנת לרצות את האיגודים המקצועיים והאופוזיציה.

⁶⁴ "יחסים של גילוי עריות בין העסקים לבין הממשלה", כותב ג'ורג' סורוס (סורוס, 1999, 148).

⁶⁵ שניים מהם לא חזו מתי תפרוץ המלחמה, אלא שהיא תפרוץ אם לא יעשו צעדים מסויימים), היו עיתונאים. הוא מסיק [Boucher, 1977, p.52], כי בשל מקצועם והכשרתם העיתונאית השכילו לעשות אינטגרציה בין-תחומית ולהציג תמהיל ניבואי מדוייק יותר.

⁶⁶ ברכר, 1969, 484

אישיותיים, כלכליים. עובדה כי מדינות כאוסטריה בשנת 2000, שעברו שינויים פוליטיים ומיבניים מאז 1945, עדיין יכולים להצמיח בתוכם כוחות בלתי דמוקרטים שיכנסו אל הפוליטיקה⁶⁷, כלומר לא עזרו השינויים במיבני ובחוקי המדינה (ובהשאלה: במדע המדינה) כדי למנוע הפתעות-לכאורה; אלו ממשיכים לבוא מן החוץ, מתוך החברה שכנראה לא השתנתה, ולהשפיע על הפוליטיקה.

4. התנגשות פסיכולוגית

במידה רבה, זוהי התנגשות בעייתית, בשל הויכוח הניטש בשאלה עד כמה אישיותו של המנהיג היחיד משפיעה על התנהגות המערכת. ואולם [Dawes 1995] מציע⁶⁸ להבין קודם כל את האזרח הפוליטי - התנהגותו, מחשבותיו, תחושותיו, אמונותיו - בכדי להבין את הטבע האנושי ולשפר את יכולת החיזוי החברתי שלנו⁶⁹. Weinstein [1981] חקר את הפרופיל האישיותי של נשיא ארצות הברית וודרו וילסון, כולל את מערכת יחסיו עם אשתו, מחלותיו הגופניות ויחסיו עם עמיתיו בקולג'ים האמריקנים. סיפרו, בהוצאת אוניברסיטת פרינסטון, נחשב למוביל בתחום המחקר הפסיכו-ביבולוגראפי. ספרות רבה עוסקת באישיותו של היטלר ובמידת הזיקה בין הנאציזם ואישיותו⁷⁰. הפסיכולוג Erik H. Erikson [1950] הרכיב אף הוא פרופיל אישיותי של היטלר⁷¹, של מקסים גורקי⁷² וכן של מהאטמה גנדי⁷³.

לדוגמא, כך כותב יואכים פסט [1986] על היטלר: "לימים הציג היטלר את כישלונו בבית הספר התיכון כמין התרסה כנגד אביו... למען האמת, עלינו להניח דווקא שאביו לא הקדיש תשומת לב מרובה לעתידו של בנו בחיים... גם במובן החברתי שאף להתעלות באמצעות האמנות... הוא נסוג בעליל לתוך עולם דימיונות זה; לאחר שבפעם הראשונה בחייו לא עצר כח להתמודד עם אתגר..."⁷⁴

⁶⁷ הכוונה לעליית כוחו הזמנית של מנהיג הימין יורג היידר וכניסת מפלגתו לממשלה באוסטריה.

⁶⁸ בכתב העת האינטר-דיסציפלינארי Political Psychology

⁶⁹ Dawes, 1995, 82

⁷⁰ ראה בעיקר ספריהם של אלן בולוק, אברהרד יקל ויואכים פסט בעניין זה.

⁷¹ ר' סיפרו של אריקסון "ילדות וחברה" [1950], עמ' 242-266.

⁷² אריקסון, 1950, עמ' 271-299

⁷³ ראה מאמרו ב Century Science, 1972.

⁷⁴ פסט, 1986, עמ' 25.

בישראל בדקה ינאית-שטרסמן⁷⁵ [1981] את השפעת מערכת האמונות והתפיסות של מנהיג פוליטי על עיצוב מדיניות החוץ. התיזה הפסיכולוגית היא הרווחת גם בספרות המקצועית העוסקת במחדלי מודיעין בעולם; לפי תיזה זו, המחדלים הגדולים שאירעו במודיעין בפרט ובהיסטוריה האנושית בכלל, נובעים מתכונות אופי מסוימות של המנהיגים שהיו אחראים על קבלת ההחלטות⁷⁶. אין הסכמה⁷⁷ חד משמעית בדבר משקלם האמיתי של מנהיגי מפתח - ובהם למשל היטלר וגורבצ'וב - כמייצגים או כיוצרים אמיתיים של מציאות, אולם ברור כי משקלם קיים.

ואכן, הפתעות כמו הסטלניזם כהסתעפות זרה של הקומוניזם, מלחמת העולם השנייה, וארועים כמו המשבר במפרץ החזירים⁷⁸ מוסברים באישיות המנהיג. אפילו הפתעת קריסת הקומוניזם כאידיאולוגיה מוסברת באופן חוץ-אידיאולוגי: אמנם נטען כי ניצני סוף הקומוניזם זרועים בכשלים לוגיים שמצויים בבסיסו האידיאולוגי, אבל מאידך גם ניתן לראות באישיותם האינדוידואלית של המנהיגים הקומוניסטים - חכרושוב, סטלין, ברד'נייב - סטייה חיצונית מהקומוניזם עצמו, בהיותם מנהיגים בעלי אופי מערבי על מאפייניו החוץ-קומוניסטים (תחרותיות, שחיתות). גם הקושי בישום שאלת השיוויון אינה קשורה בתורה הקומוניסטית גופא, אלא היא משתנה מסביר מתחום הפסיכולוגיה של האדם, או הפילוסופיה (ואולי התיאולוגיה?) בדבר אופי האדם כטוב או רע מיסודו. על כן, בהקצנה, הרי שאפילו הכשלים בבסיס התורה הקומוניסטית הם חוץ-אידיאולוגים לה, וגם כאן מצויה לכאורה מעורבות חוץ-דיספלינריות, ולבטח חוץ-אידיאולוגית.

הפסיכולוגיה יכולה להסביר את הפוליטיקה גם בתרומתה בתחום חקר הבוחרים, מהתחום הפסיכולוגיה של ההמונים'. כאן ההנחה היא כי ההתנהגות הפוליטית של הבוחר אינה רציונאלית ואינה אקט אינדוידואלי. להצבעה זו תורמים הרקע האישי של הבוחר, תרבותו, יכולתו להשתכנע, דעותיו הקדומות, מאמצי שיווק והסברה, דימויים וסמלים, דעת הרוב - כל אלו הינם מונחים מתחום הפסיכולוגיה.

⁷⁵ עוד ר' למשל ינאי-שטרסמן, רות, אוניברסיטת ת"א, עבודה לתואר מוסמך, 1981.

⁷⁶ ר' טוכמן, ברברה, 1986.

⁷⁷ Collins מנגד טוען כי מנהיגים רק משקפים מציאות, אינם מופיעים בחלל ריק, ועל כן הם ממלא רק מייצגים תנועה חברתית [Collins, 1995, p. 1579].

ה. מסקנה

עולה כי את כל אחת מההפתעות שהוזכרו במדע המדינה ניתן להסביר באופן חוץ-דיסיפלינרי; אין אף הסבר עיקבי לקרות הפתעה, זולת הממצא כי יסוד ההפתעה מצוי במקור דיסיפלינארי אחר. מסקנה זו מזכירה בהשאלה רעיונית את ההנחה כי מדינות דמוקרטיות לעולם אינן נלחמות האחת בשניה, הנחה שטרם הופרכה. לאמור: הדיסיפלינות (כאנלוגיות למשטר) אינן נלחמות עוד בתוכן אלא בינהן; נקודת ההפתעה מתרחשת לא במדע המדינה עצמו אלא כאשר במדע המדינה מתנגשת דיסיפלינה חיצונית לה, והיא שמסבירה בדיעבד הפתעה זו.

כך למשל מתארת דנה הורביץ [1999] שינוי פוליטי שנעשה בגרמניה בין היתר באמצעות דיסיפלינה אחרת - האמנות. לשיטתי, הרי שבזירה החיצונית, האומנותית, ניגרמה תנועה, והיא שהניעה את ההתנגשות ואת ההפתעה הפוליטית. מדובר כמובן בהפשטה של דבריה, אולם באמצעותם מבקש אני להבהיר את רעיוני.

אני מודע לכך שכטענת נגד לרעיון ההתנגשות, ניתן לומר כי בשום מקרה אין רק הסבר אחד לקרות הפתעה. לכל ארוע שהובא ישנן מכלול של סיבות להסברתו. ואכן, גם אם אכן ישנם מכלול של הסברים להתרחשותו של כל ארוע מפתיע, הרי שאנו כחוקרים מתקשים להחליט על תמהיל מדויק להחלתם. כלומר, קיים קושי להחליט מהם ההסברים החזקים ומהם ההסברים החלשים, קרי מהו משקלו של כל הסבר להסברת כולליותו של הארוע, ובעצם - שאלת תקפות כל הסבר והיותו מספיק או הכרחי; לכך, כפי שכתבתי בתחילת הפרק, רעיון ההתנגשות מציע פתרון. הוא מונע הטיות של בחירה (the selection problem) בהקשורות באישיותו של החוקר, העדפותיו, הידע הקודם שלו וכדומה; תחת זה, ההתנגשות מהווה "חץ הפניה"⁷⁹ אוטומטי לדיסיפלינה האחרת, המסבירה, ומציעה להעדיף בכל מקרה את ההסבר החיצוני למדע המדינה.

⁷⁸ Balaban, Oded [forthcoming]

⁷⁹ רעיון 'חץ הפניה' מוכר למשל במשפטים, בשיטת ברירת הדין המסורתית במשפט הבינלאומי הפרטי, ואפשר ללמוד ממנו גם לעינינו: היכן שהמדינה השופטת צריכה לבחור איזה דין זר להחיל על ארוע אשר בו מעורבים דינים של מדינה אחרת, היא משתמשת בחץ הפניה אשר אוטומטית מפנה בנסיבות מסוימות (ולעיינינו: בעת הפתעה) את השופט לדין הזר שיחול (וכאן: לדיסיפלינה האחרת).

סיכום

התהליך החשיבתי שתואר בעבודה זו בדק מה הסיבה להפתעות הרבות יחסית שמדע המדינה כתחום מחקר ספג, ומצא כי בהיותן מוסברות על ידי דיספלינות חיצוניות לתחום, לא נותר אלא לאפיין את מדע המדינה כ'מדע פתוח', הן בשל עצם קיומם של הפתעות אלו, והן בשל היות ההסברים להם - חיצוניים.

וכך, עם סיום המאה העשרים, דיספלינת מדע המדינה אינה יכולה להימנע מבחינה מפוכחת של כישלונה בחיזוי הארועים ההסטוריים המכריעים במאה האחרונה - הן בזיקה היחב"לית (התמוטטות המשטרים הקומוניסטים במזרח אירופה, איחוד גרמניה), החברתית (הארועים בכיכר טיינאנמן והשפעתם) והכלכלית (הגאות הנמשכת בארצות-הברית¹). "במישורים אלו ואחרים, אנשי המקצוע והמומחים לא סיפקו ניבואים טוב יותר משעשו זאת עיתונאים, חייטים או מגידי עתידות"².

"מידוע הדיספלינות אף לא הפך את העולם לנשלט או לטוב יותר, כשאיפתם של המדענים; האוטופיות שהתפרנסו ממשאלת ליבה של הנאורות הסתלקו זו אחר זו, וסוף המאה הותיר אותנו עם אותן שאלות לגבי התחלת החיים, מהות התודעה, ראשית מרחב הזמן, אפשרות החיים התבוניים מחוץ לכדור הארץ, מתבואה של התוכנית הארכיטקטונית של החי והצומח, הזיקה בין הידע לבין היש ועוד"³.

ואכן, היותור על רעיון אחדות המדעים, שנועד לחזק את שליטתו של האדם בעולם מעצם הבנתו המדעית יותר של כל אחד מתתי התחומים, רחוק מלעמוד במבתן הציפיות המקסימאלי, האוטופי ואף הבידיוני, שתבע איזק אסימוב [1940]⁴. ההבנה המקסימלית, הן כהסבר מושלם והן כניבוי מושלם, ביחד או לחוד, אינם נידמים כלל כאפשריים אפילו לנאיבי שבתלמידי התיכון. גם בהסתכלות על כל כוליות הקיום, כפי שהציעו פילוסופים כאדמונד הוסרל, וגם במידוע ותיחום דיספלינות של ידע.

¹ שהובילה את האקונומיסט' לבחון במאמר המערכת שלו את שינוי הפרדימה, לאור השתנות הכלכלה ליכלכלה חדשה, בגיליון שכותרתו: "how real is the new economy?"
² זיסר, 1993, 565
³ ינאי, 1999, 79
⁴ בין היתר בספריו "המוסד האחר" ו"לקראת המוסד".

וכך, בעוד Veblen דואב על אירגונה הסגור של הכלכלה כדיספלינה עצמאית, דבר שלהערכתו מ-1898 עשוי להוביל להעלמותה של הכלכלה כתחום ידע רלוונטי ומתקדם⁵ [ראה הערה מס' 23 בעמוד 44, המציגה את עיקרי טיעוניו], בא אני להלין על ההפך: על אירגונו הפתוח של מדע המדינה. ואכן, מתוך עבודה זו עולה מסקנה עגומה לגבי מידת עצמאותו של מדע המדינה כתחום ידע עצמאי. זאת, ולו רק בשל ההפתעות כאמור שסופג תחום זה, ובשל הממצא כי רבים מההסברים להפתעות אלו מסופקות מתוך דיספלינות אחרות, תיצוניות למדע המדינה.

משמעותו של הביטוי "מדע פתוח" בהקשר הזה, הוא בעצם ההכרה כי הכלכלה הפוליטית יכולה להילמד בחוג לכלכלה; המחשבה המדינית - בפילוסופיה; לימודי האסטרטגיה והביטחון בחוג להיסטוריה ולהיסטוריה צבאית; הפמניזם הפוליטי בחוגי המיגדר; האתניות בחוגי התרבות וההיסטוריה של מדעי הרוח; פסיכולוגיית המנהיגים והעמים בפסיכולוגיה, וקבוצות הלחץ וההשפעה, אותן מהפכות פוליטיות - בסוציולוגיה. תחומים אלו אף מציעים לכאורה כלי עבודה השוואתיים ומחקריים מקצועיים יותר. בלעדי התחומים שצינתי, נותר השלד הטכני של מדע המדינה כולל את לימודי אירגונה המוסדי של המדינה ושל הפוליטיקה, באמצעות מבני שלטון (רשויות ומוסדות המדינה), מבנים פוליטיים (מפלגות) וחקר הבירוקרטיה. אף הם, בנסיבות מסוימות, עשויות להילמד בחוגים לניהול. אפילו התיאורטיקן המרכזי הראשון של הבירוקרטיה, מאקס וובר, הגיע לחקר התחום בהיותו סוציולוג. בהקצנה ניתן לומר, כי על אף יומרתם של מדעני מדינה להבין את הפוליטיקה טוב מאחרים, הרי שבפוליטיקה האקדמאית ובניכוס תחומי העיסוק לתחום, הם נותרים עם מדע המדינה שתחומי עיסוקו 'האמיתיים' הם שיריים בלבד.

[Ricci 1984] קורא באופן מפורש למדע המדינה 'תחום טרגדי'; הוא מתייחס אמנם לסיבות אחרות, ובהן העדר הביקורתיות של התחום על המושאים המתוארים, העדר החזון, והקשיים הלשוניים-חברתיים של מדעי המדינה. האם יש משהו שנוכל לעשות בכדי למנוע את הטרגדיה שבתחום הנקרא 'מדע המדינה', שואל ריצ'י? מעט מאוד, הוא משיב⁶, זולת שינוי אירגוני באירגוני הדיספלינה, בחוגים ובאוניברסיטאות, שינוי תפיסתי (תובנה אישית במקום תובנה קבוצתית) ושינוי ציפיות אצל הסטודנטים והמרצים. עיקר השינוי יבוא, לטעמו, דווקא כשנכיר בטרגדיה שבתחום, ועל כן נמנע מלייבא לו פתרונות זרים. בהקשר הצבאי-מודיעיני מציע גם בן-ישראל [1989] לוותר על חיפוש האמת - הארוע שיהיה במציאות -

⁵ ה- "Cambridge journal economics" מוצא ב-1998 את Veblen במלאת מאה שנים למאמרו הנ"ל, כ"אחד התיאורטיקנים הכלכליים הגדולים ביותר בכל הזמנים", ואף הקדיש לו גיליון מיוחד.
⁶ Ricci, 1984, 304

האינדוקטיבית, ולהתמקד ביצירה חופשית של היפותזות וסילוק של היפותזות שיקריות על-ידי הפרכה.⁷

יוצא, כי ההגדרה של מדע המדינה כתחום שחוקר את הפוליטיקה, ועם זאת הגדרת הפוליטיקה כחלוקת העוצמות בחברה, מובילה אותנו, מעצם ההגדרה, ללימודי החברה (הסוציולוגיה). מדע המדינה, כתיאוריות בדבר חלוקה של כח בחברה והשימוש בכח זה, יוצא, לפי הגדרה זו, כתחום של מדע הסוציולוגיה.

רעיון ההתנגשות שפותח בעבודה מעלה מספר מסקנות.

איפיונו כאמור של מדע המדינה כמדע פתוח. ככזה, עלינו להשלים עם העובדה שמידת האטרקטיביות והאפקטיביות של מדע המדינה עשוי להעלם. כך קרה בסוף המאה העשרים ללימודי הגאוגרפיה, שכתחום לימוד עצמאי נטמע בחוגים אחרים ובעצם נעלם והפך להיות למחקר דמוגרפי, גאוגרפיה פוליטית, טופוגרפיה, גיאולוגיה ועוד. להעלמות זו תרמה גם עלייתה של האינטר-דיסציפלינריות באקדמיה,⁸ ובעיקר במדעי החברה,⁹ שעודדה מגמות הטמעות אלו.

אגב השלמה עם עובדה זו, שני דברים טובים יכולים לצאת למדעני המדינה ממצב זה. ראשית, היכולת להשתמש במצב נתון זה לשם שיפור המערכות ההסבריות. ההסבר האנושי סובל מפגמים רבים, עליהם עמדתי בהרחבה בפרק הראשון, ובהם הטיות פסיכולוגיות של החוקר, בעיות תפיסה, ביטוי ועוד. אחרי השלמה עם טרגדיות התחום, בהיותו פתוח ושיורי, נדע כי את ההסבר הטוב ביותר להפתעה נוכל לקבל מחוץ לתחום. בכך נשפר את הסיכוי לבחור בהסבר ה"נכון" מבין סט של הסברים אפשריים.

בתוך כך יוצר סוג יחס נוסף בין ההסבר לבין הניבוי, באופן שנוכל להשתמש בכשלי הניבוי - ההפתעות - לא כנתון שיש להשלים איתו (להשלים עם עצם היותנו מופתעים - כן, אבל עם חוסר היכולת ללמוד מהפתעה זו (לשם שיפור ההסבר) - לא), אלא להשתמש בארועי

⁷ בן-ישראל, 1989, 10.

⁸ Galston, 1993, 28.

⁹ על הנטייה האינטר-דיסציפלינרית המתחזקת בין התחומים וגם בתוכם, עומד נשיא בית המשפט העליון, השופט אהרון ברק, בהרצאה שנשא במרכז הבינתחומי בהרצליה. הנשיא סבור, כי צורת הראיה האינטר-דיסציפלינרית תחלחל גם לתוך שדות המשפט, ובמשפט הישראלי יטושטשו בעתיד ההפרדות בין הדינים השונים (דיני הראייה, דיני המשפחה יטמעו בדוקטרינות חזיות, דיני הנזיקין יורחבו מבחנים סובייקטיביים), וכן בין הדיסציפלינות. לפי הפרופ' ברק, תחומים כמו משפט והיסטוריה, משפט ופסיכולוגיה, משפט ופילוסופיה - יקרינו במסקנותיהם גם על התחום המשפטי גופא.

הפתעה אלו כדי לשפר את ההסבר. בכך עשוי אף להיפטר קושי אמיתי באבחנה שבין גרימה לבין סיבה, היות שמושג ההתנגשות לא רק מסביר את ההפתעה אלא הוא אף גרם אותה.

שנית, ההכרה כי מדע המדינה לא יכול לחזות את הפתעותיו מתוך עצמו, מורידה מאיתנו, החוקרים במדע המדינה, את הקושי והאשמות בדבר קיומן של ההפתעות. הקושי לנבא (או שמא נאמר אי האפשרות לנבא) טמונה מעצם מהותו של המקצוע, והיא מתווספת ומתחדדת במדע הפתוח מול ההכרה ממילא בדבר אי היכולת לנבא בכלל במדעי החברה. למדעני המדינה לא נותר אלא לקבל קביעה זו כאקסיומה, ולהוריד מעצמם את נטלי השכנוע בפורומים של 'פוסט מורטם' בדבר כשלון מקצועי לכאורה. במצב כזה נוכל להשיב, כי מדע המדינה אינו יכול בהגדרתו לחזות, משום שההפתעה ממילא לא קוראת בתוכו; אחרי אימוץ התובנה הזאת, נותר לנסח שתי מטרות חלופיות: ראשית, לפתח תיאוריות הסבריות בזיקה התנגשותית או אחרת; שנית ובמקביל, להקפיד להתמקד בהתפתחות קוהרנטית של התחום עצמו, עם ויתור על היומרה הניבואית. בכך לפחות נשיג האחדה רעיונית והתמקדות של הכח והמוחות בהתפתחות העוקבת עצמה.

יתרונות אלו יכולים, בנסיבות מסויימות, לעלות על החסרונות המעשיים שיש לרעיון ההתנגשות, שלא נעלמו מעיני, כפי שרמזתי במהלך העבודה.

ראשית, הטענה כאילו מדע המדינה תמיד מופתע מבחוץ, ואילו בתוכו ההתפתחות היא תמיד קוהרנטית, עיקבית ונעדרת הפתעות - אינה תמיד נכונה. באותה מידה ניתן למשל לראות את עליית היטלר לשלטון ככשל מיבני-פוליטי בלבד, פגם משטרי בדמוקרטיה, כלומר להסביר את ההפתעה באופן 'טכני' מתוך מדע המדינה. אין ביכולתי או בכונתי לקבוע באופן גורף כי כל ההפתעות ארעו מחוץ לתחום, וכי ההתפתחות בתחום היא תמיד עיקבית. ואולם בהפתעות המרכזיות שמניתי, אני סבור כי ההסבר הטוב ביותר בא מחוץ לתחום, ועל כן פיתחתי הרעיון לאורם באופן אינדוקטיבי.

קשיים נוספים מקורם בהגדרת 'הפתעה', ובאבחנה שבין עולם הידע האקדמאי ואירגונו לבין עולם המציאות. בנוסף יתכן כי הדוגמאות שבחרתי הם מראש 'בין תחומיים', בהיותם גדולים כל כך ומהותיים כל כך. לא רק מדע המדינה הופתע בהם: הופתע כל העולם, הפוליטי, התקשורתי, הצבאי, הרחוב, ובין היתר העולם האקדמאי המוסמל, על כל הדיספלינות שלו, לא רק מדע המדינה. ואכן בכל מקרי ההפתעה שבחרתי, יש מראש בסיס של יותר מדיספלינה אחת. כל הדוגמאות - קריסת ברית המועצות, המשבר האסייתי, התנהגותו של מנהיג חזק, דמוקרטיזציה - כולם מראש כוללים שילוב של אלמנטים חברתיים, כלכליים,

פסיכולוגיים ופוליטיים. ואולם, ראשית, עדיין היו אלו ההפתעות שארעו למדע המדינה; ושנית, אני מבקש להעיר את הנושא מזוית הראיה של מדע המדינה בלבד, הוא תחום הסתכלותי על המציאות.

בנוסף, מודל ההתנגשות הוא ליבראלי במהותו ותומך בגישת המדינה המצומצמת והבלתי מתערבת. במקרה של התנגשות בין מדינה לחברה, נעדיף את ההסבר החברתי - החברה היא המשפיעה על המדינה, ולא ההפך.

בסיום עבודה זו אני מותיר כפתוחה את השאלה בדבר אופן האיפיון של מדע ל'פתוח' או 'סגור'. האם מידת האלסטיות של כל מדע, קרי היותו 'פתוח' או 'סגור', היא ניגזרת של אירגון התחום הספציפי הזה, היסטורית, כרונולוגית, פוליטית או רעיונית, או שהיא אינהרנטית ומהותית לאותו תחום, ובלתי ניתנת לשינוי. כן לא ברורה סוג הזיקה שיש בין 'פתוח', 'סגור' לבין 'מדעי', כלומר 'כמותי'. עם זאת מעניין לציין כי היומרה הניבואית, שננטשה במהלך העשורים האחרונים, בכל זאת ממשיכה להתקיים בעיקר בכלכלה ובפסיכולוגיה, הסגורים והכמותיים.

באשר לרעיון ההתנגשות, אני מותיר פתוחות אף את השאלות הבאות:

1. האם התנגשות יכולה לקרות רק כלפי מדע המדינה, או גם כלפי כל יתר המדעים ובאותה עוצמה? מהי הקורלציה של ההתנגשויות בין מדע פתוח למדע סגור, כלומר מי 'מתנגש' במי יותר.

2. מה מקומה של הפילוסופיה כדיספלינה מתנגשת? האם היא 'אם כל המדעים' ונמצאת תמיד בבסיס וברקיע של כל דיספלינה, או ככל תחום 'רגיל', באמצעות רעיונותיה, היא יכולה להתנגש כדיספלינה רגילה? התשובה לשאלה זו דורשת נקיטת עמדה בויכוח הקאנטיאני בדבר מיקומה של הפילוסופיה בין כל יתר המדעים כ'הלום שבכתר'¹⁰.

3. האם התנגשות ממשיות (כארוע, event) במשטרים, תרבויות או מערכות רציונאליות שונות מהתנגשות במערכות הלא רציונאליות (משטרים אידיאולוגיים, מושחתים או בלתי רציונאליים) בתכיפותם או במהותן? כלומר, אולי ההתנגשות הדיספלינארית, בכלל מְשִׁתְנָה (באיכותה או בתכיפותה) כשמתנגשת בה מציאות שהיא שונה ממנה מהותית, רציונאלית או ערכית, לא רק דיספלינרית. הווה אומר: יתכן כי ההפתעה האסייטית שתיארתי נבעה

מהתנגשות של פוליטיקת עולם ראשון בפוליטיקת עולם שלישי, ללא קשר להתנגשות הדיספלינארית הכלכלית.

4. בהתיימותן של התנגשויות טכנולוגיות כאמור בפרק השני, אולי ניתן להגדיר אף את הטכנולוגיה כדיספלינה עצמאית? זהו פועל יוצא של התפקיד אותו היא ממלאת במודל שלהלן. הטכנולוגיה התפתחה במאה האחרונה באופן שהשפעתה על כל אדם, אירגון, חברה או מדינה הוא קריטי, בלשון המעטה. הכוונה ב'טכנולוגיה' היא גם למדעי המחשב ואולם גם ליתר הטכנולוגיות - מפיתוח מנוע הדיזל, הטלפון, ועד, אולי, לפיצוח הגינום האנושי.

לסיכום; גישתו של הכלכלן ¹¹ Veblen כוללת איפוא פרדוקס: מצד אחד הוא מיצר על סגירותה של הכלכלה כדיספלינה שאינה נפתחת לדיספלינות אחרות, ועל כן היא אינה מתפתחת; מצד שני, הרי שההתפתחות הדיספלינרית הסגורה חיונית כאמור לחידוד יכולת ההסבר בין הדיספלינות על דרך ההנגדה.

מטרתו בעבודה זו היתה, בסופו של תהליך, להציע מודל הסברי משופר, דווקא מתוך שמירה על תיחומו של מדע המדינה; כלומר, מבלי לגלוש לאינטר-דיספלינריות, לבדוק כיצד ניתן לשפר את יכולת ההסבר של ארועים מפתיעים בתוך מדע המדינה, באמצעותם של דיספלינות אחרות. הסבר זה מתאפשר אפוא בנקודת ההתנגשות.

---

¹¹ עליה עמדתי בהרחבה בהערת השוליים בתת הפרק 'גבולות הדיספלינה'.